

EESTI KIRJANDUS

1934 № 5

SISU:

A. SÄÄRITS: Ernst Enno.

E. ENNO: E. Enno vaateid luule ja luuletaja kohta.

F. TUGLAS: Rahvuslik kirjandus.

O. LIIV: Lisandeid Eesti rahvakooli ajaloole 17. sajandi lõpul.

H. PAUKSON: Lydia Koidula — Valitud laulud.

F. TUGLAS: Oskar Luts — Ladina köök.

E. BRATKA: Kaks uut lasteraamatut.

R. PÄTS: Karl Leichter — Richard Wagner.

P. VIIDING: Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta
juubelialbum.

Eesti raamatute üldnimestik 1929. a. alates, 52. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1934 ASUTATUD 1906. XXVIII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI.
Abitoimetaja D. PALGI (arvustised).

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRJUS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõrjate tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõrjad hõlatakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõrju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotatud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbril korrapäraselt ilmumise-aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 4, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.

Suur-Karja 23, t. (2)15-13.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermannli 11.

Kuulutised teksti järel: lehekülg 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVII (1930—1933) hinnaga 6 kr., nahkkõites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimetikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute kõitmine. Nõudke tingimusi!

Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12 Tartus, tel. 6-01.

Ernst Enno

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

MAI 1934

NR. 5

Ernst Enno.

Tema surma puhul.

1.

Käesolevate mälestussõnade kirjutajal pole olnud õnne Ernst Ennot palgest palgesse näha. Nii siis puuduvad isiklikud andmed kadunu maisest matkast ja inimlikest iseärasusist. Kimp värssipõimitud hingevirveid ja leksikonide lühikesed elulooteated elustavad kujutluses lahkunud lauliku kuju, ja see kuju on erandlik ning kütkestav.

Enno esitab tähelepandavalt individuaalset karakterit. See on enesesepöördunud, metafüüsiliselt intuitsioones elav, valjus töös ja enesevõitmises seesmisele küpsusele püüdev iseloom. Suunda Enno sisemisele kujunemisele näivad olevat andnud teatavad lapsepõlve olukorrad. Ennost teatakse, et ta olnud kehaliselt kidur; perekonnas olnud tal nelja lapse seas teise lapse koht. Orgaanilise kiduruse kompensatsioonina näeme tas aga arenenud ajuga, intelligentsiga last. Enno mälestusraamatu „Minu sõbrad“ Erni on ärgas, eriti tundeline, loodusealdis suure fantaasialennuga poiss. Teiselt poolt näib Ennol siiski olevat olnud oma lapsepõlveraskustega suuremat võitlemist, ja need näivad eluseisukohti võtvale lapsele paistnud sedavõrt ületatamatuina, et reaalse enesemaksmapanu kõrval asuda näilise üleoleku petlikule pinnale. Lastes, nagu ikka, on käinud võitlus „Jakobi esimese poja õnnistuse“ pärast, eriti võib oletada noorele Ennole peavalu tekitajaks „Soosaare“ tulevane peremees, noorem veli Kusti. Enno kirjutab „Minu sõprades“ muide sellest, kuidas ta piibu käsitlemises kõvasti järele püüdis Kustile, kes juba seakarjas mõistis piipu tõmmata ja viiulit mängida, kuna tema seda veel suureski karjas ei saanud. Kui seesuguseis asjus jäädigi vennast maha, saadi end silmapaistvaks teha jälle mõne poologara peletise, vallasandi Roesu Jüri järeleaimamisega. Füüsilises kindlusetuses ja ees ja järel ründavate sõsarate-veljedega võidujooksus eneseteostuse tee otsimisel saavad arusaadavaks ka säärasead võtted kui enese silmapaistvaks tegemine üleannetu poisi kuulsusega, kaklejana jne. Enno jutustab oma eluloos („Postimees 1857—1907“), ta olevat

seetõttu varakult kooligi pandud, et vallatust poisist lahti saada. Koolis omanud ta säärast kuulsust, et koolikatsumisel teda peitu saadetud. H. Treffneri gümnaasiumis olevat ta ainsa semestri jooksul saanud kuus korda vitsu. Noore Enno eneseteostuspiüde vildaku nõlvakuna ilmub e r a l d u m i s j o o n.

Seda suunda võime näha määramas Enno edaspidise arengu-tee pööranguid. Innukalt kakleva koolipoisi muutumine kuuldamatuks-nähtamatuks unistajaks, nagu teame Enno viimaseist keskkooli aastaist, on olnud tuttavate meetodite vahetus. Ensesessepöördund autistile võis olla teretulnud säärane elueitav, elust ainult välja püüdev mõttesüsteem kui idafilosoofia, millele Enno eriti üliõpilaspõlves on andunud. Ja sellel sissepoole avatud suunal sammub individualistlik luuletaja oma kauge ranna poole kogu elu subjektiivses fanaatiliseses.

Tänu tõhususele on Enno tõeline eneseteostus ületanud sisetakistuste pidurdava kõvertee. Enno enesesepöördumus pole jäänud viljatuks põgenemiseks. Sisemaailma sügavus on saanud talle vaikseks ehituskojaks, kus on ümber töötatud välismaailma aardeid. Siin on avanenud avarad perspektiivid igaviku jumalaraandadele, mida mööda on sammunud tasase rändaja küpse tarkusega. Siin on õpitud karmi enesevõitmist, tööarmastust ja andmisrõõmu. Enno looming kõneleb meile enesevõitmise teel sügavale küpsusele jõudnud inimesest.

2.

Enno luule jätab esimesel silmitsemisel mulje mingist vana- moelisest, vemmälvärslükust, ebamäärasest, raskepärasest. Palju uduselt hämaraid luulelisi sõnu, laialivalguvaid värse, tihti kulu- nud maitsetust. Luuletiste terava analüüsi ja neisse sisse-elamise järel osutub selle esimese mulje petlikkus. Enno luuletised on haruldaselt teemakindlad, kuid nende aine ja väljendus on seda- võrt subjektiivne, et alles luuletaja maailmasuhte tundjale on nad lahtiisfreeritavad.

Avastades luuletisis järk-järgult Enno põhi-ideed näeme, kui- võrt üldisena see luuletisist läbi käib. See manitseb üldse kõike tõlgendama luuletaja metafüüsika kauges sümboolsuses. Selguvad ka korduvate motiivide varieeruvad sümbolid ja saavad võtmeks luuletiste sisuhämarusse. Kui siis kuuleme „helinast“, „teest“, „valgussärgist“, „laanetagusest“, teame juba, millist kindlat meta- füüsilist sisu nad tähendavad. Tuttava põhi-idee otsimine ja avas- tatud sümboolika on tee Enno luule hämarasse maailma.

Kogu Enno luule on ta usulis-metafüüsilise maailmasuhte kuulutus. Selle luule aineks on väga suurel määral kõige otsemalt autori hing, sisemaailm; kus luule- taja käsitlebki välismaailma-aineid, seal on need enamasti sise- maailma sümboliks. Ühed ning samad motiivid ning teemad esi-

nevad kõigis neljas Enno luuletistekogus, vahe seisab ainult selles, et kahes esimeses kogus on antud nad poeesiana, kahes viimases filosoofiana.

Enno metafüüsika tuletab pisut budhismi meelde. Nagu algupärane budhism pole mingi spekulatiivne filosoofia meie mõttes, vaid on meditatiivne lunastustee, tee uuestisündidest vabanemisele, nirvaanasse, nii on ka Enno maailmasuhte laad intuitiivne, elamuslik ja ta suund sarnanev idareligiooniga: maailma lõpmatus kujunemises ikka taassündiva inimese ja kõige muu lõpmatu küpsemistee jumaluse poole. Ent selle ühissuunaga lõpeb ka sarnasus, budhistlik mõttemaailm on suletud lääne mõtteevisile, mugandatud õhtumaisesse teosoofiasse mahub pigemini Ennogi sise-maailm.

Ühes artiklis seletab Enno oma jumalataju. Jumal on kõige asja sisemine olevus, elab igäihe südames, on see, mis asjade muutumuses ning vahelduses on igavene. Inimese sügavaim saladus on sädemeke jumalikku. Jumal on kõige kujunemise igavene siht. Kes selle sihi oma teadvusse võtab, on ärrganud ja teel valguseilu poole. (Iseenese tee, „Linda“ 1905, lk. 242.)

See Enno panteistlik jumalus on nagu killustunud maailmasse laiali, inimesse — kübemekesse mulda on eksinud päikesekiir, ja kõik need sugemed kujunevad ja ihkavad jälle ühte. Selle tõe tunnetus on inimese valgustus ja tarkuses ja armastuses küpseb ta järk-järgult mitmesuguseis astmeis, mitmekordseis uuestisündides igavese poole. Ühiste rändajaina saab iseenese sisemise ehitamise kõrval tähtsaks teiste äratamine.

Palju tsiteeritud, ja Enno usutunnistusele tõesti sedavõrt ilmekas, et siingi tuua, on luuletis „Meil kõigil ühine on pulmapidu ees“:

Meil igavikude ees ja igavikud taga,
Kui siia jõudsim, eks edasi ka veel.
Sa vaata kõik, mis ümber, neist ei ükski maga,
Nad kõik on omal astmel, kõik on omal teel.

Kõik on üks südamlane sisustuse lugu
Ja hingest hinge kostab julgustuse jutt:
Vend muld, vend kivi, lill, lind, loom, me ühte sugu,
Meid kõiki kasvatand, veel kasvatamas nutt.

On, nagu oleks paistnud päike meie meelde,
Mis nüüd kui ka uge helin kostab ikka sees;
Kui kuulad, sügav sõna endast kukub keelde —
Meil kõigil ühine on pulmapidu ees,
Kus sulab armastuses kõik, mis lahku läinud,
Kus otse päikse poole tõttab maa;
Kõik, mis nii kaugelt ilmas üksi ringi käinud,
Ei enam külmalt enda ette käia saa.

Siis surub kivi rinna naale inimese,
Muld linnukesel teretades annab suud;
Loom võtab käe kõrva väikse lillekese —
On kõik siis tuleleegi sulatusel truud.

Mis keegi õppinud, mis ial näinud keegi,
Üksteisele nii tähtis jutustada see —
Et kui kord kustutame säälpool ainet leegi,
Siin elu jätkates meil ühise on tee. (Kadunud kodu, lk. 63.)

Siin on sõnastunud millalgi meelde paistnud päikese kauge helin ühisest pulmapeost oma astmel sisustuvale olendile. On selge see sümbolika: killustunud jumaluse mälestus ja ühinemise aimus. Sealpoolne pulmapidu pole aga veel igavene, vaid targemana pöördutakse sealt siia tagasi.

Kogu Enno luule pole muud kui igatsus nirvaana, selle igavese kodu järele, kui maise vangipõlve kurtmine, valgustuse rõõm, sisemise enese-ehituse väärtused ja tarkused. Kadunud kodu, kauge jumalaranna, päikese valguse, valge öö poole sammub puurikütkeis igatsev vang, ori, elu-merimees hallil lõpmatul teel, seljas ärganu pulmakuub, valgussärk, südames tarkusvõtmena kaarnakivi. Juba luuletistekogude pealkirjad sisaldavad selle mõtte: uutele tõdedele ärganu (Uued luuletused) igatseb elu hallist päevast (Hallid laulud) valge öö kadunud kodusse.

Seda põhi-ideed kandvad a i n e d k i on Enno suurel määral pärit sisemaailmast. Ta laulab oma välismaailmale ligimaski kogus hinge lilledest, igatsuse lillest, mõttekaljude kodust, armastuse maast, kaugest kõlinast (Uued luuletused).

Objektiivsemad ained Enno luules on loodus ja lapsepõlve kodu oma ümbrusega, lisaks mütoloogilisi sugemeid. Ühiskondliku elu nähtused on Enno luulele peale mõne kodumaaluuletise tundmatu maailm.

Ent reaalmaailmaga ainetes sümbolne tagapõhi on pea eranditult autori religioos-filosoofilise idee teenistuses. Looduse-elamused on religioossed elamused ja lapsepõlve laantetagune kodu, kauge, kadunud kodu saab ühtlasi igavese kodu sümboolsuse.

Temaatilisest seisukohast varieeruvad Enno luule üksikmotiivid pea eranditult ning korduvad kirjeldatud usulis-filosoofilise idee pinnas¹⁾. Need on refleksid välismaailmast ja intuitsioonid sisemaailmast lõppemisega metafüüsikas.

Ellupöördud pilk näeb kõigepealt v a s t a n d e i d, elu näib moodustuvat vastandeist: rõõmu kõrval esineb mure, päeva kõrval öö. Enno on kõrvutatud igasugused vastandid: valgus, päike, päev, kuld — pimedus, vari, öö, muld; sünd, kätk, algus — surm, haud, lõpp; mees — naine; loss — onn. Südame tee on pool valgust ja pool varju, ööst ja päevast sai maailma sisu, armud ja kalmud kaovad, surmas on uus algus, igas ohkes on õnnelik, õnn on maailmas muret kanda, kuldseid sõnu leinab valus huul jne. Enese kohta lausub luuletaja:

Rõõmu, mure vulisev oja olen ma,
Kahest kokku igatsev laulja rändaja. (U. l., lk. 10.)

¹⁾ Vrd. E. Trinkman: Ernst Enno luulemotiive (Käsikirjas, AKÜ).

Vastandid seletavad maailma olemust, valu kaudu läheb õnne tee, ometi jätkub kannatusi halisemiseks. Päikeseigatsuse südames kandja, jumalaranda tagasi ihkaja tunneb end vangina ja orjana maises kütkes. Sellest tulevad korduvad variatsioonid elu hallusest. Elu on hall, on kannatus, on muremaa, on kütke, on üürike. Liituvad kaugel kadunud kodu kurtmised, maises ringis vaadelduna lapsepõlve kodu igatsuslikud mälestised. Hallid on laulud, hallid ning tolmused on rändaja teed, hall on teede linnuke, hall aja raudne rada. Inimese rada on valu lõpmata, kõik on muld, kõik elu — ahelad, valu; maa on nõiakütkes, laulja on pandud puuri, väsinud ori istub tolmunud teel, kütke on siin ja seal, udusse on uppunud päikese armastus. Miski ei jõua pärale; elu on tere ja jumalaga, sinne mure ning kurbusemaa, võõras võõral maal, tilk õnne, meri muret. Lapsepõlve kodu kutsub oma ristikeha lõhnaga, kodu sülle tahaks peita palge, kodukase varjus tõustakse kadunud kaasituste maale. Kadunud kodu näib väärtuslikem kõigest:

Sääl kaugel keset sinendavat silmaringi
 On kuskil metsa taga kadund kodukoht,
 On laul ja mäng ja haige linnalase roht,
 Kes saatusega õnne pärast tahtis tingi.
 Kes ial mulla rinnalt lahkus, tabas oht,
 Ta päris ilmast ainult paari tolmund kingi...

— — — — —
 O kadund kodu, lapsepõlve laul ja mäng!
 — — — — —

Kõik jätaksid, kõik, muud ei enam võtaks ligi,
 Kui kõige põhjast selgund kogemuste ring... (K. k., lk. 27.)

E n e s e k a u d u läheb vangi tee lõpmatusse, valgusse. Tähelepandavalt palju motive kõneleb Ennol sisemaailma väärtusist. Variatsioonid: väärtused on iseeneses, süvenemisega avarusele; enda kaudu kõigesse; sisemaailma otsimine; lõpmatu tee valguse poole, iseendasse; valguse igatsus; kauged rannad, kaugel kodu; üksinduse õnn; üle enda püüdmine; elu kui ohver; armastus kui elusisu. Neid siseelu variatsioone kordab arvutu hulk üksikväljendisi. Hinge tagamaa õitsevad teed, lume all elu, oled ise oma päike, kõike kannad endas, magus vili kasvab vao sees, süütan oma sügavuse tuled.

Eriti rohke on valguse, kaugete randade, kaugel kodu igatsemise motiivi esinemine ühes lõpmata tee motiiviga. Päike, rand, kodu on jumaluse sümbolid, mille poole pöörduetakse.

Aiad, tagamaad, laanetagused, nõmme metsa tagused — kõik on Enno selle ühe ning sama idee võrdkujud. Tules nägin jumaluseranda, mõttekaljudel on kodu, meel igatseb tolmuta randa, kaugel helin, kaugel kumisevad kutsuvad kodu kellad, valmib hingekodu sild.

Lõputa tee viib läbi enda valgusse. Kõnnitakse hallil lõpmata teel, minnakse valuõndsat rada, pikk on tee, mis endasse

viib, vaiksete õnne tee jne. Endast üle püüdmine, enda ohvriks-toomine, armastus viivad sel teel eesmärgi poole:

Aeg on üle enda püüda.
Kõike, kõike endas kannad,
Kui sa ennast ohvriks annad:
Mulda, mulda
Peitis elu iga kulda! (V. öö, lk. 13.)

Meid armastus viib ilmas kitsast rada,
Läeb ees ja ütleb: tule järele!
Ma viin sind õnne kadumata kodu;
Sa jäta kõik ja astu järele! (K. k., lk. 66.)

Himu tuleb eneses paelu panna, kõik madal eneses ära võita, armastus on maailmas kord igauhe tuum jm.

Erilise omapärase tähendusega seltsib siseelu motiividele veel valgustumis-, ärkamismotiiv, mille variatsiooneks on valgustumine, ärkamine, valgussärk, kaarnakivi.

Valgustumine tähendab ajalist tõeleidmist, elu on valgus-särgi kudumine, lõplik valgustus on aga jõudmine jumalani:

Aeg kuskil kodus palvest särgi sinisiidi
Ja tarkuskullaga kõik ääred palistas —
Lõi kuldse tähe, tähe sisse risti, roosid,
Kui ehte sellele, kes käiku lõpetas. (K. k., lk. 6.)

Elu hallusele vastukaaluks esineb Ennol valge öö motiiv. Öö valge on õnn. See pole mitte ainult valge suveöö rõõm, vaid ka oma sisemise valguse õnn. Südaöö tähendab ka nirvaanat.

Jumalaranna otsatut teed ei käida ühe valgustusega, ühe eluga, sinna jõutakse paljude kujunemisastmete kaudu. Sellest kõnelevad Enno maailmas kõige muutumise, kordumise, hingede rändamise motiivid. Kes teab, kus rannas või rajal on üksteisele juba nii armsaks saadud. Igavikud on meil ees ja taga, astmeid jäi seljataha juba palju, lugemata on neid ikka veel alles eel (K. k., lk. 48). Kätkest hauani on samm ja kalmust kätkini jälle samm. On elust ellu läbi surma kinnitatud üksteise leidmine täis uuendavat hurma. Läbi kalmude lähevad kõik, kes tõusevad üles valmis sugemeina uueks külviks. Sealpoolne, see „vaimu avaruse õnnemaa“, näib Ennole kui kõigi loodud asjade — mulla, kivi, loomade ja inimse „ühine pulmapidu“, kust targemana pöörduetakse jälle maisesse ellu. Valgustunud pääsevad kalmudest sinna ometi hõlpsamini kui tuimad:

Tõusvad elule kõik valguse armastuses,
Oma päikest ja mulda kes tunnevad,
Oma lõikust kes eneses lõikavad,
Ennast leidvad siin häduse lunastuses.

Kõik, kes tuimad, need maetud on kalmusse,
Vahiks valvamas murede ristikalju. (H. l., lk. 18.)

Pika kujunemise, mitmete taassündide järel jõutakse kaugesse kodusse, sulatakse jumalaga, absoluudiga:

Ja kuigi rändan tuhat aastat veel.
Su juurde kujunen ma siiski, päikse meel,
Mu valgus... (U. 1., lk. 12.)

Kui Ennol näibki nii selge maailmaolemus ja elu siht, jääb ta tacti siiski maailma mõistatise ees küsivalt seisma. Igavesti pärijana heliseb oja oma allikate ja suubutava mere järele; miski ei jõua päralt, haliseb jumalarandade pärija; kõik käib läbisegi, nii et kahevahel näib, kas kõik iial joonde saab (V. öö, lk. 8). Maailmas on kinniseid asju palju, enda ees seisja tundub kerjusena lukus ukse ees. Ja ulatub piiridegi piiri, lõpliku kodumaa kohta teatav küsimus, kas see on lõplik:

Mis oli ial, sisu
Sel siis on sinu sees;
Siis kordad oma lugu
Kui loomist eneses.
Siis nagu raske vara,
Kõik, mis sa ial said;

Mis saamata ehk jäänud,
Siis leiad jalamaid.
Kõik katkend otsad kokku
Siis süda sügav aab —
Kuid kas ta ial ise
Siis veelgi rahu saab?...

(K. k., lk. 73.)

3.

Enno luulemotiivistiku omapära annab ilme ka ta väljenduslaadile. Ained iseenese hingeelust teevad Enno luule abstraktseks, välismaailmakaugeks. Väga paljude Enno luuletiste otseks aineks, nagu tähendatud, on luuletaja sisemaailm, mis on plastiliseks kujundatud sümboolsete võrdkujude kaudu. Konkreetsemad on need Enno luuletised, kus kujutust leiab välismaailma-aine, mille kaugemas tagapõhjas peegeldub seesmine sümboolsus. Sääraseid laule leidub Enno kahe esimeses kogus — „Uutes luuletusis“ ja „Hallides lauludes“, vähem viimaseis. Need on loodusluuletised, kodu- ja kodumaalaulud, mõnest kodumälestuslikust elupildist — vanaemast, vanaisast, eitedest loodud jutustavad luuletised.

Abstraktsed kui ka objektiivsemad motiivid jäävad Ennol tihti väljenduseski abstraktseks. Teemasid väljendab hämar sümboolika, ähmased kõnekujundid pole eriti meelelised, vaid nagu mõistete sümbolid: kuminad, helinad, õndsad saared, hallid udud, rannad, igatsuselilled. Erikujutelmi ühendab Enno tihti väga kaugelt, näiteks: „Mu valged teed kesk valu-legendikku Mu tundeid mälestustes suudlevad...“; hämarusest aitab üle ainult sümboolikavõti. Halvemal juhul tekivad seesuguseist ühendest katakreesid. Hämar kujutelmade sümboolika on Enno väljenduse iseloomulikumaid jooni.

Sõnastuses ei jõua Enno sageli omapärasele ütlemisele, luulekeeles kui ka rütmis pole ta kunagi täiesti lahti öelnud vanamoelisest värsitraditsioonist. Leierdatud konventsionaalseid klišeid tarvitab ta ohtrasti: õnnelilled õitsevad, rõõm läiklevat sära

hinge koob, koiduga sala juttu puhkumas, magus muinasjutt, õnn sätendab vaimukoidu süles, koidu kuldse kuma mängu helinad jne.

Väheplastilisus, sõnastusmaneerlikkus ja vormiühtlusetus teevad Enno loomingu vormipuudulikuks. Enno maailmavaade on sisukas ja ta elamus sügav, väiksem temas on aga kujundav kunstnik, väljendusliku intuitsiooni nõrkus ei lase hõõguvat tunnet mõjukaks vormiks kristalliseerida.

Tundepuhtus ometi hingestab Enno värssi.

Kus kunstiline kujundus on täielikumalt sündinud, seal pakub Enno haruldaselt puhtalt mõjuvat sügavat luulet. Kus luuletaja on leidnud värsked plastilised kujundid või motiividki, tekib sääranane sügavasti mõjuv luule kui „Uutes luuletustes“ — hõõguvatundeline „Kojuigatsus“, unistav-nägemuslik „Jutluse ajal“, kirjeldav-meeolukas „Õhtu kodutalus“ või kosmilist igatsust hõõgav „Igatsuse!aul“.

Eriti „Hallid laulud“, kuigi sisult samuti abstraktsed, pakuvad vormitäiuslikumat, plastiliselt väljakujundatud luulet, kuna kaks hilisemat kogu, mis loodud teatava luuletamispausi järel aastail 1916—18, peamiselt annavad autori ideede refleksiooni ilma plastilisema intuitsioonita. „Hallide laulude“ ilusamad laulud on igatsuslik „Hall laul“, „Hõõgumine“, „Rändaja õhtulaul“, eepiline personifikatsioon ... („Kesk laotusi“), unistav-tundelirikas ja muusikaline „Tuul laulis“ jt.

See Enno täiuslikum luule on unistav, nukkerpehme, igatsusthõõgav, taoti kosmilise paatoseni tõusev lüürika. Meloodiline voolavus, laulvus teeb selle veel mõjukamaks.

Üks mõjukam kui teine on Enno ballaadid „Hallides lauludes“ — „Vanaisa surm“, „Võiks otsast alata...“, „Kolm eite“ jt. Oma südamliku tundesoojuse ja müstilise värina poolest on neile raske sarnast otsida meie luules.

Tundetugevus ja metafüüsiline sügavus kõigepealt annavad Enno luulele jõu, mis mõjub läbi puudulikugi vormi. Tunde-elamuse intensiivsuse ja sisulise tõsiduse poolest on Enno erandlik meie luuletajate hulgas. Tunne ja muusika selles loomingus viivad meid kaasa samale vahetule elamusele, mida nimetame puhtaks luuleks.

4.

Enno luule langeb kõigi tunnuste järgi uusromantismi, sümbolismi. Enno metafüüsiline maailmasuhe pole oma põhisuundade poolest iseenesest algupärane, on aga sügavalt isikuliselt sisustatud ja läbi elatud. Kui leidubki Enno luules vahest väliskirjanduse mõjusid, on need tähtsusetud tema fanaatilisel subjektiivse loomingu ees. Subjektiivsem on Enno kui ükski teine eesti luuletaja. Tema introverteeritud suund ei avardu horisontaalsesse pinda, ümbrusse, vaid süüvib sisemaailma sügavusse. See teeb

väga kitsaalaliseks, ühekülgses ta vaimsed materjalid, kuid need subjektiivsed alad on arendatud sügavusse. Tee endasse on põgenemine reaalsusest, põgeneja ei suuda äratada elluhaarajate huvi. Ent selle tee suund on Ennol pöördud igavikku, ja see kosmosesse, maailma olemusse süüvimine saab eluliseks, meile kõigile sügavalt väärtuslikuks.

See teekäija on rohkem pühak kui kunstnik. Enno luule ei ole täiuslik kunst, on pigemini vormipuudulik looming. Kuid Enno on neid väheseid, kelle sügav tunne avaldab mõju ka läbi abitu vormi.

Enno küpsem luuletegevus sündis tekkiva „Noor-Eesti“ liikumise luuletajatega umbes ühel ajal, debüteeris Enno pärast Suitsu ja Ridalat. Vormitäiuslikkuse kilbi all võitlev uus vool ei mõistnud ega hinnanud Enno vanamoelist, vormi mittetähtsustavat luulet. Enno jäi teiste varju. Alles H. Visnapuu oma artiklitega on jõudnud luuletaja olemusele ligidale ja avastanud ta loomingu omapära.

Enno on esimesi meie lüürika rajajaid. Tema omaajaline teene seisab vemmälvärstlikust luuletraditsioonist ülesammumises sisusügavale, filosoofilisele elamusluulele, nõtkele, helisevale vabavärsile.

Tänapäevale on Enno pisut aegunud. Kuristik lahutab tema romantilise unistuse oleviku realistlikust asjalisusest. Kuid see kuristik ei tule Ennole kahjuks. Tema loomingu parem osa hõõgab meie luules senini ületamatut metafüüsist tõsidust, sügavust, kosmist igatsust, puhast tunnet. See on puhas luule, hinge värisema panev muusika, mille helisemises hakkab vinetama lõpmatute kauguste valge rand.

Ado Säärts.

E. Enno vaateid luule ja luuletaja kohta¹⁾.

Eesti Kirjanduse Seltsi poolt saadeti mulle Teie luuletised kätte, et nende kohta oma otsuse annaksin. Kui see avalikult oleks sündima pidanud, kas või EKS-i kuukirjas, ei oleks ma seda mitte teinud. Ma olen nimelt ses arvamises, et sarnane kriitika ainult ajakirjanduse piirkonda kuulub kui asi, mis ajalehe veergu peab täitma, ja pealegi — mis ei seedi ajalehe kõht kõik ära! See avalik arvustus on nii, kuidas see on, kirjanik ei saa sest suurt midagi, olgu siis seda, et ta teab, mis siin või seal keegi temast

¹⁾ 1918. a. sai EKS kelleltki noorurilt vihu käsikirjalisi luulekatseid ühes sooviga, et nende väärtuse kohta temale arvustavaid märkmeid tehtaks. Hindamise võttis E. Enno lahkesti enda hooleks. Tema poole pöördus hiljemini kirjaga ka luulekatsete autor enese tutvustamise otstarbei. Kõnealused salmikatsed ja nende tegija tutvustuskiri ongi E. Ennol põhjustanud siin-avaldatud ridade tekkimise.

J. V. V.

arvab. Teine asi, kui suusõnalise või omavahelise kirjaliku mõt-
tevahetusega tegemist on nende vahel, kes mitte üksi kirjani-
kud ehk luuletajad ei taha olla, vaid esimeses joones — inimese-
sed. Ma arvan nimelt, et kõige selle väärtus, mis meie teeme ehk
toimetame, elus just sest ära ripub, kui palju meie kui inimesed
väärt oleme, kui palju meie eneses seda suurt, ülevat paleust, mida
meie inimeseks nimetame, omandada oleme suutnud. Inimene, see
midagi meie sees, mis nii väga valgust armastab; inimene, see
midagi meie sees, mis nii ütle mata hea tahab olla; inimene, see
midagi meie sees, mis nii väga ilusaks püüab saada; inimene, see
midagi meie sees, mis ilma ja elu kütkes nii tasane ja vaikne on,
et aga kogemusi korjata ja hinge kasvatada; sest ta teab, et mi-
dagi muud jäädavat ei ole, kui aga ainult see kuld, mida meie
tarkuseks, valguseks või muuks sellemõtteliseks nimetame, kuld,
mis ainult elu vaevas ja mures kogutakse, kui oma koorem kan-
natuses ja püsivuses õlgadele võetakse ja oma kohuseid täide-
takse, nii kuidas need igaihel just juhtuvad olema. See on ini-
mese tee. Ja luule on see kaunis omadus sel inimesel laulda —
muud midagi. See on niisama, kui meie kaks inimest võtame,
nagu nad meie ümber igaihel on, üks on hea ja teine halb, —
muidugi ainult võrdlemisi, sest keegi ei ole täitsa hea ega ka
täitsa halb, — üks tarvitab neidsamu sõnu, mis teine, kuid nende
värv või — kui ma nii tohin ütelda — nende nägematus on teine.
Üks on oma hinge-ehituses kaugemal kui teine, ja iga sõna, mis
hea suust tuleb, sisaldab teisele nägemata omadusi, mida meie
aga tunneme ja mõistame. Niisama luuletaja ja luuletaja. Mõle-
mate vahet määrab inimene ära. Anne on anne! Mõni aeg võib
see ilusat mängu ju sünnitada; kui aga luuletaja anne inimese
alalises töös iseene kujutamise kallal uut toitu ja õhutust ei
leia, siis näeme peagi seda üldist nähtust, et kõik kustub, pare-
mal korral kängu jääb või — nagu öeldakse — elu kõik ära ole-
vat söönud. Ja, nii see on; kuid minu arvates jäi inimene hoole-
tusesse. Elu ei ole nii lihtne, kui arvatakse, ja luuletaja ei ole
ainmugi mitte see mees, kes tema sügavusi suudaks tabada, kui
inimene ei ole elu sügavustes ja kõrgustes oma palgehigi sees
külvanud ja lõiganud. Ei ole tähtis, kas meie praeguses elus
eesmärgile jõuame või mitte; ei, elu on seks lai ja avar küllalt
sealpool ja siinpool hauda, et kinnitada küllalt põhjendatult, et
midagi kaduma ei lähe, mis meie oleme omandanud, milleks meie
enda välja tahuda ülesandeks oleme võtnud. Sellepärast siis töö-
tatagu enese kallal kui inimene — siis tuleb kõik pealegi. Ei saa
keegi end ega teisi lainetama panna, kui ta end valgusemerre ei
ole kastnud, sealt ei ole jõunud seda imelikku jooki, mis nooren-
dab nii imelise noorusega, et väliselt vananedes sisemiselt ometi
noorunetakse. See on kunst, mis õppida tuleb päevast päeva,
tunnist tundi igaihel meist oma leivatöös ja muus rõõmus ja

mures, mida elu jagab. Ellipsil on kaks keskust, nagu Teie ühes luuletises tähendate: noorus ja vanadus oma vastastikkuses, rõõm ja mure, elu ja surm, pimedus ja valgus, need on need kaks keskust — muidu ei sünni elu ellips mitte. Need keskused käivad ise aga ühe keskuse ümber meie sees — selle inimese saladuse sügavuse ümber, mida meie eneses jumalikuks sädemeks nimetame... Luuletajal, kui inimese omadusel, on ülesandeks sõnade nõidusliku hurma mõjul inimesi sinna selle jumaliku ainsa keskuse poole meelitada. Teda sellepärast kõrgemaks tõsta, ülistada tema ümbruse kulul — ei taha kohane olla. Seal võib lihtne inimene, kel midagi muud üldsuse ees näidata ei ole, kui ehk see hea omadus, et ta end kohustatud ei tunne kellelegi tõtt ütleva, vaid kel oma ringis ainult soe süda on, kes tuksub, inimene, kel inimese veri soontes voolab, selle poolest luuletajast ees olla. Sest inimene määrab tema omadusi, sest inimene võib neid harida või kängu jätta või koguni ära hävitada, kuna muidugi omadusi on, mis omasoodu inimesega niisama võivad toimetada, kui muidugi inimene oma valitsuse käest ära annab. Ja kui tihti ei anna just luuleilmas inimene oma õigused käest ära! Ja kui tihti ei pea inimene luuletaja rusudel uut maailma üles ehitama, et paremad helinad võiksid sündida, helinad, mis kõrgematest ringidest pärit. Ma usun, et luuletajatele, meile kõikidele, ette võib heita, et meie enesel õiguse arvame olevat ütelda, mida lihtne soojasüdameline inimene oma headuse tõttu ja ligimese lugupidamise pärast ei ütleks...

Need mõtted tulid mul iseäranis Teie laulu „Poetid“ lugedes. Ei taha Teie luuletajaülistusega kui luuletaja ja ammugi mitte kui inimene nõus olla. Mis on kõik luule, kui inimene ise selle juures midagi ei ole. Mis võib ühe inimese sees olla, kui mitte kõik tema sees ei ole kui kogemus ja läbielamise viil. Mis on rõõm ja mure ehk „rütmiline pulside viis“, kui sügavus sealt vastu ei naerata, see valguse vaikne sügavus, mis ei muutu ja rõõmule ja murele alles väärtuse annab. Teie peaksite oma maailmavaadet süvendama. Kes väärtus tahab olla, see tähendab midagi paremat, selle maailmavaade, mõtlemis- ja tundmisviis peavad sügavaks ja kallimeelseks kasvatatud olema eneseharimiskoolis, mis isikliku ja ümbruse elu vastastikkus võimalikuks teeb...

Niipalju oli mul umbes ära kirjutatud, kui ma Teie kirja sain. See — pean tunnistama — kohutas mind. Sest kui keegi oma võimist või mittevõimist ise nõnda hinnata mõistab, nagu Teie seda oma kirjas teete: mistarvis üldse teiste arvamist pärida? Teiselt poolt, miks jälle teise otsuse peale nii palju rõhku panna, et seda nii väga tähtsaks võtta, et kui see otsus nii või nii ei ole või just ei meeldiks, kõik „suregu, nagu nad sünninud on“. Eht vanateamentlik : kui ei, siis tuli ja väävel, kui ja, siis igavene õndsus. Elu käib teist rada. Siin õpitakse ja katsutakse ikka

jälle, kui asi nii ei saa, kui tahetakse. Siin tuleb kõige peale kui ülemineku peale vaadata, ülemineku peale halvemast paremasse. Nii igapähele. Mis oleks siin minu või teise otsus. On Teile laulmine midagi, mis maailma ümber peab looma, siis peab see igatahes Teid enne ümber looma. Nagu näete, enne ise ja siis midagi teistele. Teine võib erapooletumalt otsustada, ütlete. On ju tõsi. Kuid nii erapooletu, kuigi see oleks, oma isiklikku tilgub ikka igale poole kui värvi ja — see on ikka teine. Teine võib ütelda ainult, kas temale meeldib või ei meeldi. Ja sest omast välja Teie oma otsustades pean ma ütleva, et e i meeldi, iseäranis Teie Taaveti laulude järeleaimamised mitte, õieti sugugi. Ma ei saa neist lihtsalt mitte aru. Ka mina austan kõike vaimulikku, selle sisu ja isegi koort, aga ma ei julgeks mitte kõike nii lihtsalt võtta. Luule oleks ometi midagi koguni teist kui ütlemine resp. pahan-damine teataval vanatestamentlikul toonil, kus see suur sügavus puudub, mis Taaveti lauludele nagu nägemata tundemeri all kohab, ja sa kuuled ses tundes, kuidas üksikud hüüded nagu mõt-telained vastu elu kaljurahnu, ranna kive ja liiva käivad ja käi-vad — ja sa ei tea, kas põgeneda või põlvili heita. Ja pealegi see keele muusika ja vaba tunderütm ja mõtete lend — kes seda suudaks, olgu siis, et ta on vaadanud oma sügavusesse ja seal näi-nud oma loojat ja sest õndsusest kas kohut mõistab või õnnis-tades pead silitab! Kas nii või üldse mitte. Siin teisiti — ei maksa. Iga järeleaimamine on siin pühaduse rikkumine. See minu arvamine. Nii siis: mitte iga ütlemine, kuigi rütmis, ei ole luuleline ütlemine. Lihtsalt oma mõtet ära ütelda, kuidas keegi seda või teist arvab, ei ole veel luuleline mõte. Siin läheb seda õhkkonda tarvis, mida me tundeks, elevuseks nimetame. Mõte teatavast tundepaisust välja sõna kõlalises rütmis nagu potentsee-ritud võimalus sedasama äratada — seep see asi ongi — ja seda Teil leidub õieti vähe. Üksikasjaliselt leiduks ehk mõndagi kiita, kuid — kogumõju ei lase teisiti otsustada: kirjanduslikku väärtust ei ole.

E. Ennot.

Rahvuslik kirjandus.

Kõne, peetud Eesti Kirjanduse Seltsi aastakoosolekul 29. IV ja Tallinna Töölisteatri 4. V 1934.

1.

Me tarvitame igapäev sõnu, mille tähenduses nagu umbkaudu kokku lepitud ja mille abil ka umbkaudu üksteist mõistame. Tõeliselt, nagu ütles juba vana sõnakeerutaja Rabelais, ei tähenda sõnad iseenesest midagi, vaid saavad oma tähenduse seda mõõda, kuidas meile meeldib. Sõnade sisu muutub ajastuid, sot-

siaalseid olustikke, haridusastmeid mööda. Ja tihti jõuame piirini, kus üht ja sama sõna hoopis vastaka rõhu ning tendentsiga tarvitatakse. Eriti siis, kui see oleneb meie „meeldimusest“ — tahtest nii või teisiti mõista.

Rahvas ja rahvuslik, edu ja haridus, seadus ja õiglus — küllap peaksid need mõisted olema kõigile ühised. Kuid vaadake, millise sisu nad saavad poliitilises võitluses: iga erakond peab ainult ennast nende õilsate väärtuste kaitsjaks, kõik teised on rahvavaenulised, tagurlikud, ebaõiglased. Ja seda ei raiuta kaugeltki ainult demagoogilises hässitushoos, vaid niisama tihti ka sisima veendumuse kohaselt. Tähendab, ainult sõnad on ühised, aga mõisted igauhel omad. Sõna tähendus kujuneb meeldimust mööda.

Seda sõnade relatiivsust tuleb kõigepealt rõhutada, kui tahame kõnelda rahvusest ja kirjandusest ning rahvuslikust kirjandusest.

Need mõisted ei kerki esimest korda meiegi lühiveerulises kirjandusloos. Sel või teisel kujul, ses või teises ühenduses esinevad nad seal vähemalt ärkamisajast peale. Ühe ajastu kirjandust on kiidetud ta rahvusliku sisu pärast, teist laidatud selle voo- ruse puudumise pärast. Kuid ometi pole selle juures kordki seletatud ega kokku lepitud, mida mõelda rahvusliku all kirjanduses. Ja küsimus polegi nii lihtis, kui näib ainult pealiskaudsel pilgul vaadates.

Mina omalt poolt ei usalda arvata, et suudaksin järgnevas ettekandes küsimusele igakülgselt rahuldava vastuse anda. Kuid ma tahaksin rahvusliku kirjanduse mõistet ometi lähemale tuua, ta erikülgi valgustada ja tema üle sügavamale järelemõtlemisele avatella. Olen oma seisukohad väljendanud järsult, eeldades selle juures ometi kõigi väärtuste relatiivsust ja ühes sellega ka kõrvalepõikeid üldisist reegleist.

2.

Rahva mõistet meie igapäevases keeletarvitamises võiksime võrrelda horisontaalse joonega. See määrab ikka enam-vähem ühtlase sotsiaalse ja kultuurilise tasemega massi. Seisuslikul ajastul näis olevat iseenesest mõistetav, et ülemad seisused rahvasse ei kuulu. Ja kuigi rahva mõiste nüüd selle halvendava kõrvalmaitse on kaotanud, siis tähendab ta meile ikkagi ühtlast, eristumatut, homogeenset hulka.

Sellevastu võiks rahvuse mõistet võrrelda rahva mõistet läbiva vertikaalse joonega. Rahvus, natsioon sisaldab endas kõik teatud rahva sotsiaalsed ja intellektuaalsed kihistumised, seotud ühise tunde ja mõttega oma terviklusest. Teiste sõnadega, rahvus on õieti rahva teadvuseni arendatud, ühise poliitilise ja kultuurilise eluga seotud kompleks.

Rahvas on olemuselt staatiline, liikumatu. Rahvuse mõiste sisaldab dünaamikat, sündi, kujunemist, nagu osutab ka natsioonisõna algupära — ladina *nascere*.

Võib olla rahvas — ilma et oleks veel rahvus. Sellised rahvad on lugematud etnograafilised erirühmad Aasias, Aafrikas, Okeaanias. Alles sedamööda, kuidas nad jõuavad ühtekuuluvustundeni, hakkavad mõtestama oma ajalugu ja looma kultuuri, mis on rahva massikultuurist teadlikum ning mitmetahulisem, saavad nad rahvusteks, natsioonideks.

Seda teed on käinud kõik praegused kultuurrahvad. Suured ja poliitiliselt vabad rahvad on jõudnud sellele enesetundmisele orgaanilise arenemise teel, ilma suuremate hüpeteta, sajandite jooksul. Kuid nendegi juures on olnud välissündmusi, mis seda protsessi on kiirendanud ja rahvast aeg-ajalt tarretusest raputanud. Nõnda Prantsusmaal sõda Inglismaaga Jeanne d'Arc'i ajal või Napoleoni võimu vääramine Saksamaal. Ning midagi sellelaolist on praegu sündimas ka Hiinas.

Hoopis vaevalisem on aga olnud nende rahvaste seisukord, kes olid võõraste võimu all või äratavast kultuurmaailmast eemal või oma väiksuses lihtsalt arenemisnõrgad. Nende ärkamine on tulnud enamasti alles möödunud sajandil, mil rahvusküsimus üldse esmakordselt astus täies ulatuses rahvaste ette, tõrjudes teisele plaanile senise maailma juhtinud üldidee — usu.

Nii hakkas, nagu teame, ka maarahvas eesti rahvuseks kujunema alles 60-ndail aastail. Ja alles pärast seda tekkis meil sõna rahvuski — esialgu küll rahvaus —, mis osutab omalt poolt rahva mõiste edasiarendamist, õilistamist ning abstraheerimist.

Nagu teistel väikerahvastel, nii oli see meilgi tõeline ärkamine, uue tundeväärtuse tajumine, enese ja maailma uute silmadega nägemine. Esialgu puudusid sel ärkaval rahval aga kõik ühiskondlikud või poliitilised eneseväljenduse- ja eneseteostusevahendid. Jäi üle vaid kirjandus, milles avalduski ajastu paatos. See kirjandus oli romantiline, ärkamisrõõmust joobunud ja joovastav, kuid ühtlasi ka teadlik hetke tähtsusest ning tuleviku perspektiividest. Ja viimase asjaolu tõttu võimegi nimetada seda programmiliseks rahvuskirjanduseks.

„Eesti laul, et kõla sa üle metsa, üle maa!“ höiskas Koidula. „Ülesse unest, mu Eesti rand!“ Ja jälle: „Kuulen ühte nime kõlavat, taevavõlvilt vastu hõiskavat. Kuu ja tähed temast keevavad, temast lilleõilmed õhkavad.“ See oli Eesti nimi, mis sai kogu elu ja olemasolu väärtuse mõõdupuuks. Paljas tõsiasi, et kuulutakse selle rahva hulka, oli võrratu õnne allikas. Või nagu ütleb jällegi Koidula jumalaist: „Kallimat neil kinki polnudki, kui et sugust sünd'sin eestlane!“ See oli äärmiselt optimistlik ja positiivne mõttekäik. See eeldas oma maa ja rahva armastamist igal juhul.

Et põhjendada rahva tulevikulootusi, seks pöörduti ta mineviku poole. See ei pidanud olema õieti rahvuse sünd, vaid uuestisüünd, renessanss, taasärkamine pärast pikka uinakut. Nagu olid kord paremad päevad minevikus, nii pidi tulevik olema veel mitu korda parem. Sellest siis messianismi toonid ses ärkamislüürikas: „Eestimaa, su mehemeel pole mitte surnud veel.“ „Sest Taara tammikutes ma kuulen kanget healt; kõik ennemuistsed tuuled ei ole kadund sealt.“

Ometi ei tarvitse rahvuslik ärkamine tähendada veel mingit kindlustust rahvuse tuleviku kohta. Seda võivad uuesti halvata välised ohud ja oma sisemine jõuetus. Ning lõpuks võib natsioon muutuda jälle ilmetuks rahvamassiks, nagu näemegi mõnest Idamaa rahvast. Ja eriti sääraseil kriisiajal saab ulatust ning tähtsust rahvusliku programmikirjanduse messianistlik haru.

Kui võimsana esineb see juba muistsel ajal ühe eriti süvendatud rahvustundega rahva kirjanduses — nimelt juütide pühades kirjades. Siin on usuline tunne ja rahvusprogramm nii lähedases seoses, et tihti ei tea, kus üks lõpeb ja teine algab. Prohveteist rahvalaulikud ahastavad oma rahva õnnetuse üle, manitsevad meeleparandusele ja ennustavad paremaid aegu. Nii moonduvad meeleheide lõpuks võidulauluks.

Sääraseid kriise ja nende kajastusi kirjanduses näeme küllalt. Tüüpiline näide: Poola messianistlik kirjandus ta suuresindajate Mickiewicz'i, Slowacki ja Krasiński'ga. Või meil sajan-dite vahetusel Juhan Liiv ning K. E. Sööt. Nagu teame, paisus Liivi rahva õnnetu saatuse leinamine Eesti riikliku iseseisvuse en-nustamiseni ja lõppes koguni meie päevile kohase hoiatusega: „Vast kergem rahvast vabastada, kui teda hoida vabana.“

Rahvuslik programmikirjandus selle oodilise ja elegilise, vai-mustava ja hoiatava sisuga on aga iseloomulik ikka kõigepealt väikerahvastele, kelle rahvuskultuuriline iseseisvus on võinud teos-tuda juhuslikult ning on alalises hädaohus. Sõna innustab neid tõusuhetkil ja lohutab surveagadel.

Sellevastu pole suurrahvail rahvuslikku kirjandust ses mõt-tes olemaski või moodustab see hoopis tähtsusetu alaliigi. Are-nedes orgaaniliselt ei tunne nad selliseid üllatavaid ärkamisi. Toe-tudes oma enese jõule ei vaja nad jätkuvat julgustamist. Selle-pärast pole ajalooliste suurrahvaste — prantslaste, hispaanlaste või inglaste — kirjanduses programmilisel rahvuskirjandusel ni-metamisväärt osa. Suurem on see aga juba itaallastel või saks-lastel, kelle rahvuslik ühinemine on sündinud palju hiljemini ja nõudnud palju suuremaid pingutusi.

Rahvuslikud noodid löövad suurrahvaste juures läbi peami-selt väliste hädaohtude võitmisel või poliitilise eneselaiutamise hoos. Kuid siis on enamasti tegemist juba rahvusliku tunde hü-

pertroofia, haiglase liialdusega, mis on hädaohtlik teistele, esma-
joones just väikerahvastele.

Siis kostab hooplemine: Saksamaa käib üle kõige! või äh-
vardus: Jumal, nuhtle Inglismaad! Siis tehakse slaavlaste vabas-
tamise katte all šovinistlikku propagandat või idealiseeritakse im-
perialistlikku haaramispoliitikat. Siis kohtame lõpuks hingelist
seisundit, nagu praegusel Saksamaal, kus laulik võib juudi verest
nõretavat nuga pidada oma kauneimaks rahvuslikuks nägemuseks.

Kuid säärane „patriootiline luule“ peaks huvitama juba roh-
kem psühhiaatreid kui rahvusliku kirjanduse harrastajaid.

3.

Eeskavalisel rahvuskirjandusel on rahva teatud arenemisast-
mel täita suur äratav, ergutav ja ühendav ülesanne. Kuid rahvus-
lik ärkamisprotsess on rahvuse nooruse nähtus ega või igavesti
kesta. Samuti on rahvuse olemasolu ähvardavad ohud ikkagi
erandlikud kriisid ja ühes sellega mööduvad. Ning sedamööda
ei või me ka rahvusliku kirjanduse mõistet siduda ainult nende
erandseisunditega. Peame seda kujutlema olulisemas, sügava-
mas, püsivamas tähenduses — mitte rahvuse nooruse ega haig-
luse avaldusena, vaid täisealise ning terve eneseväljendusena.

Milline on siis rahvuslik kirjandus ses sügavamas ja püsi-
vamas mõttes?

Kui ligineme kirjanduse algallikale — rahvaluulele, siis
näeme, et see pole kunagi rahvuslik meie praeguses eeskavalises
mõttes. Ta ei käsitle teadlikult kogu rahvusorganismi, ei anna
ülevaadet rahva maa-alast ega ajaloost ja veel vähem avab ta
rahvusideoloogilisi väljavaateid või tõlgendab tundmusi ning mõt-
teid, mida võiks üldse nimetada rahvuslikeks. „Kalevalas“ ei
esine Soome nime nüüdses poliitilis-geograafilises tähenduses.
Niisama ei esine meie ehtsas rahvaluules eesti või maarahva nimi.
„Kalevipoja“ ebarahvapärasuse lihtsaimaks tõendiseks on ta nii
kaugele tähistav lõpp sangarist, kes kord saabub oma rahvale
õnne tooma ja Eesti põlve uueks looma.

Säärased rahvuslikku ühtlust osutavad nimed ja ideoloogil-
ised perspektiivid on rahvaluulele võõrad. Nad ei ulatu lihtsalt
tema käsitusväljani, sest et nad ei võinud ulatuda selle luule
looja — alles rahvuslikult ebateadliku massi teadvuseni.

Ja ometi ei kahtle keegi, et rahvaluule on kõige rahvuslikum
kirjandus kõige otsemas mõttes. Ta moodustab ehtsa, homo-
geense terviku, milles peegeldub teatud sotsiaalsel ja hariduslikul
tasemel seisva rahva olemus. Siin väljendub tema tunde- ja
mõttemaailma, ilumõiste ning keelerikkuse täius, kogu algeline
rahvuskollektiiv, kes pole vaid jõudnud teoreetilise enesetund-
miseni.

Kõige selle pärast on ka arusaadav, miks rahvad ärkamishetkil kõigepealt oma rahvaluule kui juba olemasoleva traditsiooni järele haaravad. See osutub ainsaks varanduseks, mis alles vaimselt vaesel rahval on, see muutub ta uhkusesemeks teiste ees ja talle endale toeks ning kannustajaks. Siit saab inspiratsiooni ja ainekku nii programmiline rahvusluule kui ka hiljem rahvuslik kirjandus sügavamas mõttes. Alles sellele võib järgneda üleskutse: andkem rahvale eepos ja ajalugu! S. o. mõtestagem rahva minevik, olevik ja tulevik luule ning teaduse abil.

Rahvaluule rahvuslik olemus, hoolimata sellest, et ta pole eeskavaliselt rahvuslik, aitab meile selgitada üldse rahvusliku kirjanduse olemust sügavamas mõttes.

Nagu rahvaluule, nii on ka kultuurrahvaste klassika rahvuse enesepeegeldus ja rahvuslik varandus. Nagu nende rahvusilme on kujunenud orgaaniliselt, nii on ka nende rahvuslik kirjandus kujundanud oma traditsioonid sajandite jooksul. Neil pole tarvis olnud enestele ja teistele teoreetiliselt tõendada oma rahvust kui üllatavat uudist, vaid nad on praktiliselt süvenenud oma rahvusomaduste uurimisse ning kunstilisse peegeldamisse. Nad on selgitanud oma tõulist ilmet, teistest erinevat rahvusmentaliteeti ja karakterit, ajalugu, kombeid, mõtlemis- ning ütlemislaadi. Nii on nende klassika rahvuslik objektiivselt, ilma nähtava eeskavata, ilma rahvustunde rõhutamiseta, just nagu rahvaluulegi. Ta ei tarvitse kellelegi teoreetiliselt jõudu sugereerida, sest ta on ise rahvuslik jõud. Ta ei tarvitse oma rahvust ülistada, sest tema enda olemasolu on juba rahvuse au.

Oleks üleliigne näiteid tuua sest täisealiste, oma rahvuslikku elu vabalt ja tervelt elavate rahvaste rahvuslikust kirjandusest. Sellesse kuulub iga väärtteos, milles tema looja kaudu peegeldub ka kogu tema rahvas ja selle mõtlemisviis.

Ja selle juures pole isegi see tähtis, kas kirjandusliku teose aine on võetud iga kord just oma rahva elust või mitte. Ei või Shakespeare'ilt riisuda inglise rahvuskirjaniku nime asjaolu, et pool tema näidendeist teotseb võõrail mail; ei vähenda Flaubert'i rahvuslikku väärtust see, et ta on kirjutanud „Salambo“, või Ibseni oma tema „Keiser ja Kalilealane“. Sest need võõrad kujud on valgustatud ikkagi inglase, prantslase või norralase rahvusliku mentaliteedi läbi. Nii võisid näha ikkagi ainult neisse rahvustesse kuuluvad kirjanikud, aga mitte teised. Ja harides nende võõrsilt laenatud ainete kaudu oma rahva mõtet, tundmust ning kunstimeelt on nad ühtlasi kasvatanud rahvuslike väärtuste hulka.

Niinimetatud maailmakirjandus pole ju muud kui kõigi rahvaste rahvuskirjanduse kogusumma. Mida võimsam on kellegi rahvuskirjandus, seda rohkem paneb ta ennast maksma rahvusvahelises maailmakirjanduses. Näeme, et mõne rahva mõju seal

aeg-ajalt pole mingis tasakaalus rahva enese arvulise suurusega. Seda tuleb eriti rõhutada näiteks Vana Kreeka või Skandinaavia rahvaste kirjanduse puhul. Ja sääraistel kordadel osutub just kirjanduse rahvuse kõige suuremaks jõuavalduseks.

Kuid väikerahvad on mõjustanud rahvusvahelist mõtet ka ikka ainult oma objektiivsema, sügavama loominguga, aga mitte tendentsilise isamaaluulega. Viimane on võinud huvitada ajuti ainult samasugusel arenemisastmel olevaid väikerahvaid. Maa-ilmakirjanduse vaatekohast on siin tegemist alles rahvuskirjanduse algnähtuste ja ettevalmistustöödega tõelise rahvuskirjanduse sünni võimaldamiseks.

4.

Nagu näeme, sisaldab rahvusliku kirjanduse mõiste õieti nagu kahte kihti, kahte erivoolu: üks liigub pinnal, teine — sügavamal. Ühe liigi tunnuseks on ilmne rahvuslik teooria, teise omaks praktika.

Oleks loomulik kujutella nende voolude arenemist samas suunas ja nende tegelikku ühtelangemist. Tõeliselt näeme seda harva, seda sagedamini aga voolude kokkupõrkeid. Näib, et neid ei või arvustada sama mõõdupuuga ega neid üksteisele eeskujuks seada.

Ühtlasi on aga loomulik, et praktikat just teooria vinklist püütakse hinnata. Teiste sõnadega, olemuselt ehtrahvuslikku kirjandust arvustatakse teoreetilise isamaalsuse seisukohalt. Ja avastatud vastuolu on ikka seda suurem, mida lähem on kõnesolev rahvas alles ärkamisaja rahvuslikule teorialle. Siis võidakse väliseid tunnuseid pidada sisemisest olemusest tähtsamaks ja teoreetilise isamaalsusega rabada tegelikku rahvuslikkust.

Tooksin siin asja selgituseks näite, mis meile mitmeti lähedane ja arusaadav.

„Kalevala“, soome rahvusliku kirjanduse kandvamaid tugi-sambaid, oli küll ammu olemas, kuid muidu oli soome kirjandus kuni möödunud sajandi viimse veerandini veel küllaltki teoreetilis-isamaaline. Siis ilmus Aleksis Kivi „Seitse venda“ — ja eeskavalise rahvuslikkuse apostlid ei tajunud selle teose sügavamas mõttes rahvuslikku tuuma ning vormi. Professor ning luuletaja Ahlqvist-Oksanen, hea rahvuslane ja tark mees, ei leidnud sealt muud kui „igavat toorust“. „Teos on naeruväärne ja on häbi-plekiks soome kirjandusele,“ kirjutas ta. „See häbistab soome rahvast, kes pole iial olnud säärane kui selle raamatu kangelased.“ Tagajärjeks oli romaani aresti alla jäämine kuni Kivi surmani. Ja Kivi võis ainult kurta puupeade üle, kes pandud hoolitsema soome kirjanduse edenemise eest.

Kuid milline on järelmaailma otsus Kivi kohta?

„Kogu meie kodumaa pilt, selle sõbralik emapale oli igaveseks surutud sügavale tema südamesse,“ — nii loeme nüüd Alek-

sis Kivi hauasambalt. Ja Eino Leino seletab Kivi traagikat järgmiselt: „aeg oli programmilis-soomemeelne... Kuid Aleksis Kivi luules polnud mingit programmi, isegi mingit abstraktset soomemeelsust. Ta oli selleks liiga kirjanik ja liiga — soomlane. Soomlus oli temal lihas ja veres, nagu see oli olnud varem ainult Lõnnrotil.“

Meil hakkas rahvuslik kirjandus sügavamas mõttes võrsuma veelgi hiljemini kui Soomes. Ja siin oldi „lihas ja veres“ peituva eestluse suhtes veelgi vähem erksatundelised kui seal.

Isa Jannsen, kes saksavaimulisi isamaalaule massiliselt eesti kuube kohendas, pidas eesti vana rahvalaulu aiduraidutamiseks, mis panevat kõrvad huugama ja pea valutama, nagu suitsuving. Kui rahvaluule hiljemini vähemalt teoreetiliselt troonile tõsteti, siis hoidus Jannsen küll säärase halvutamise eest. Kuid ma kardan, et ta oma esialgsest arvamisest kuni eluotsani tasahilju kinni pidas. Ja samasugune näib olevat tõeline suhtumine rahvaluulesse paljudel teistelgi eeskavalistel rahvuslastel. Rahvaluulet hinnati küll, sest nii oli hea komme; kuid sellest ei otsitud rahvuslust „lihas ja veres“, vaid eestluse eeskavu. Sellest oleneski alatine rahvaluule „ilustamise“ ja rahvusliku mõtestamise püüe. Ning sellest olenes lõpuks ka meie rahvaeepose ebaõnnestumine.

Kaua aega avaldus see vaim ka tärkavas kunstkirjanduses: eestluse tendents oli ikkagi tähtsam kui tõsieestiline looming. Ei seganud kedagi asjaolu, et suurem osa meie isamaaluulest oli saanud „eestiliseks“ ainult oma keelelise kuju vahetuse kaudu. Hädakorral oleks isamaalisi romaane võinud ühes Eesti nime külgepookimisega laenata kas või indiaanlaste elust. Seda taipaski teha Jakob Kõrv oma „Luigemäe Olli“ plagiaadis, ilma et tolleaegsed kirjanduse hooldajad oleksid midagi loomuvastast märganud. Rahvuslikkuseni sügavamas mõttes poldud veel jõutud.

Teiselt poolt ei märgatud kergesti tõelise rahvuskirjanduse tekkimise märke. Ärkamisaja rahvusliku kirjanduse vaimus kasvatuks oleks paistnud igatahes pühaduse teotusena, kui kellelegi oleks meelde torganud kõnelda „Külmale maale“ ja „Paisete“ autoreist kui rahvuskirjanikest! Ja ometi olid need teosed sügavamalt olemuselt juba rahvuslikumad kui eelmise ajastu omad. Nad olid küll lagedad seni õigeks peetud rahvuslikust eeskavast, kuid rahva enda olemusele ometi lähemal. Aga ärkamisaja õhkkonnast võrsunu mõistis rahvusliku all ikka kõigepealt midagi romantiliselt õilsat ja ülevat. Selle mõiste raamidesse ei sobinud igatahes mitte karmis realistlikus vormis käsitletud „neetud küsimused“ ega neist võrsuvad kibedad emotsioonid.

Ning see käsitus valitseb veel praegugi üldiselt. Juba välisvormiliseltki nagu ei sobiks uuem kirjandus rahvusliku mõõdupuu alla. Ainult nagu kogemata võib keegi näiteks Tammsaare „Tõde ja õigust“ nimetada rahvuslikuks teoseks. Ja kuidas —

öeldakse — olekski see tõsiselt võimalik, sest et ses teoses ju ainult veidravõitu rätsep rahvusaineliste targutustega külarahvale pisut nalja teeb?!

Seda vastuolu rahvusliku kirjanduse teooria ja praktika vahel mõistame ainult siis, kui silmas peame, et teoorial on ikka kivinemiskalduvusi, loominguiline intuitsioon aga eluga sammu peab. Rahvuslik teooria ja tõsirahvuslik loomingu langevad harva ühte. Sest rahvus ise on arenev nähtus ja seda peab siis olema ka rahvuslik kirjandus. Kuid teooria toeb harilikult eelmiste aegade kogemusele.

5.

Teadlikult ja alateadlikult töötab kirjandus rahva mentaliteedi uute arenemisastmete selgitamise ning sõnastamise kallal. Ta jälgib selle kujunemist muutuvais sotsiaalseis ja hariduslikes oludes, vaatleb uute väärtuste murdumist läbi rahvuspsüühika, mille juures muutuvad nii need väärtused kui ka psüühika ise, ning jätab vastavate järelduste tegemise teooria hooleks.

Need uute arenemisastmete avastamised ei sünni alati kaugetki rahuliku, aste-astmelise protsessi kujul, vaid tihtipeale paradoksaalsete hüpetega, uute kontrastsete tõdede selgumise näol.

Nii ei tarvitse aktuaalne rahvuslik kirjandus olla iga kord seniseist rahvusideaalest vaimustatud ega oma rahvast ja selle valitsevat mõtteviisi ülistada. Vastuoksa, ta võib kõige senise rahvuslikult õigeks ja õilsaks peetud vastu sõdida, näiliselt kogu suunda ennast eitada — ning lõpptulemusena rahvuslikule edule siiski võrratu väärtusega olla. Tema positiivse sisu selgumiseks vajatakse vaid aega. Seni aga võidakse teda senise suuna pooltajate poolt just ebarahvuslikuks pidada.

Säärase näilise vastuolu juhtusid leidub kõigi maade kirjandusest. Nende pärast ongi kirjanduslood nii põnevad, täis loojate eneste traagikat, kuid nende loomingu lõplikku võitu.

Shakespeare on tunnustatud igiaegadeks anglo-saksi tõu draamatiliseks geeniuuseks, oma rahva sügavaima mõtte ja tundmuse tõlgendajaks. Kuid ei olnud tema mees, kes oleks oma maa inimisi ja olusid ülistanud. Tuletagem meelde kas või hauakaevajate stseeni „Hamletis“. Hamlet olla hull ja saadetavat Inglismaale, kus ta vahest oma aru tagasi saab — „ja kui ei saa, pole seal sellest suuremat viga“. — „Kuidas nii?“ küsib tundmatuks jäänud Hamlet ise. — „Seda seal tähele ei panda,“ vastab hauakaevajast filosoof, „seal on kõik niisama hullud kui tema.“ Nende hullude järeletulijad on aga Shakespeare'i tunnistanud oma rahvuslikuks geeniuuseks.

Cervantes mõnitas oma kodumaa alles hiljuti üllaks peetud rahvuslikku ideaali. Swift, Voltaire, France, Shaw, Strindberg on narrinud oma kaasaegset ümbrust. Kuid oleks siiski imelik rahvusliku kodurahu nimel soovida, et neid kirjanikke üldse poleks

olnud. Sest nad viisid just oma sarkasmi ja irooniaga lõpptulemuseks oma maa vaimuelu edasi ning arendasid oma rahvast kõrgema rahvusliku kultuuritaseme võimeliseks.

Ibsen, kes tuleb esimesena meelde, kui mõtleme väikeste rahvaste suurile kirjanikele, nimetas ise Norrat maaks, kus kiskleb ainult kaks miljonit kassi ja koera. Tema „Peer Gynt“ pole muud kui norra rahvustüübi karikatuur, mida norralastel veel praegugi on raske seedida. Aga ometi arendas, tõstis, ülendas seesama sapine autor norra rahvust ja rahvuslikku kultuuri. Ta tegi seda vigadele näidates, pahedele osutades, oma loova armastuse ning vihaga.

Et teda selle juures esialgu ainult seniste rahvusväärtuste eitajana nähti, on selge. „See pole norra luule!“ kargasid talle just „Peer Gynti“ puhul näkku senised rahvusspetsid. „Hüva,“ vastas Ibsen, „siis peab norra luule tulevikus selliseks saama!“ Ja saigi ning vallutas sellisena maailma — Norra rahvuslikuks auks ja uhkuseks.

Või võtkem näide meie kodustest oludest. Kord iseloomustas Ado Grenzstein suurt lõhet meie ühiskonnas: ühel pool on „eestlased“, teisel pool „sakalased“, s. o. Jakobson oma poolehoidjatega. Ja pidi selge olema, et ainult esimesed on õiged ning ausad rahvuslased, teised aga rahvuslikult hoopis kahjulik ollus. Kuid kes kahtleks tänapäeval, kumb oli meie ajaloolise arengu seisukohalt suurem eestlane-rahvuslane: Ado Grenzstein või Jakobson! Jakobson elustas ja võimastas meie rahvuslikku ideoloogiat, muutes rahvussõbraliku asjaarmastuse rahvuspoliitiliseks aktsiooniks. Ent ühtlasi oli ta meil ka esimeseks, kes õigustas kokkupõrkeid rahvusliku mõtte enese raamides: armastus on meil ühine, teed mitmesugused.

Agas siin olemegi jõudnud nähtuseni, mis teeb suhtumise rahvuslusele veelgi keerulisemaks. Sõna rahvuslik tarvitatakse sagedasti lihtsalt poliitilise relvana. Anastatakse rahvusliku mõtte monopol ainult endale ja tunnistatakse vastased ebarahvuslikeks. Ning säärane patent käib harilikult ikka juba traditsiooniks saanud rahvusluse vormi kohta, kuna selle sisu arenemist eitatakse.

Näeme seda vanades kultuurimaades, näiteks Prantsusmaal, kus kõige tagurlikumad rühmad, kuningriiklased ja muud, end ilmtingimata tõsiprantsuslikku pettemantlisse peidavad. Ja nägime seda hiljuti meil, kus ka need ringkonnad, kes seni eesti rahvusele ainult vaenlikud olnud, just rahvusliku liikumise suitskatte all võimule püüdsid saada.

Kuid rahvuslikku tunnet ei saa omistada ainult üksikutele kihtidele ega erakonnile. Ta on üldine nähtus, erinedes ainult laadi ja väljendusvormiga. Ta võib samal ajal rahva erirühmadel olla eriline, jäädes ometi ühte viisi ehtsaks. Võime näha ühel hoobil kõrvuti tema mitmesuguseid arenemisastmeid, samuti kui

tema mitmesuguseid tõlgendusi teadlikuks ideoloogiaks. Ja see mitmekesisus peegeldub ka tema kirjanduslikus väljenduskujus.

Ma lähen veel kaugemale ja väidan, et kirjandus isegi siis võib olla rahvuslik, kui teoorias just rahvuslikkuse vastu võideldakse. Me teame ju, et meie idapoolisel suurel naabermaal valitsevas ühiskonnaõpetuses rahvuslust ainult kodanlikuks eelarvamuseks peetakse. Proletaarne kultuur teostub rahvuse raamides, — ainult niipalju möönab Lenin. Kuid sellestki jätkub esialgu. Ka kommunistlik ühiskond kannab teatud maa-ala, ajaloolise kogemuse, rahvuspsühholoogia ja keele piirides erilist rahvuslikku ilmet ning see peegeldub loogiliselt ka tema kirjanduses. Aastakümnete ja sajandite pärast moodustavad praegused vene kirjanduse tippsaavutised ometi rahvusliku klassika, milles kajastub selle rahva ühe ajajärgu sisim olemus, ta rahvuslik pale.

Rahvuslik tunne ei peatu ühegi ideedekompleksi ees, mida ta enam vastu ei võiks võtta ega enesekohaselt ümber sulatada. Siin peavad leidma produktiivset kasustamist kõik inimkonna filosoofilised, teaduslikud, sotsiaalsed mõttesuunad. Isegi internatsionalism avaldub iga rahva juures ikkagi rahvusliku ilmega.

6.

Kõrvuti kõige eelmisega tuleb puudutada veel välismõjude küsimust kirjanduses.

Tunneme küllalt süüdistusi: uuem kirjandus kannatab võõraste mõjude all ega ole rahvuslik! Sellised süüdistused pole aegajalt käimas ainult meil, vaid niisama mujalgi. Ja pähest pääsemiseks soovitatakse harilikult ikka pöörduda oma seniste rahvuslike traditsioonide poole — ilma et nende traditsioonide eneste algupärast enam suuremat probleemi tehtaks.

Aga ometi on see probleem, mis väärrib eritlust.

Ükski rahvas pole elanud ega ela täitsa isoleeritult, vaid allub ikka suuremal või vähemal määral naabrite mõjule. Ei või kujutella hermeetiliselt eraldatud ja absoluutselt iseseisvat rahvuskultuuri, isegi mitte ookeani saarel. Näeme ju, kuidas näiteks Islandi „Edda'desse“ kristlikud mõjustised juba enne ristiusu päralejõudmist on tunginud. Ja muistsete mehhikolaste kultuuris on leitud üllatavaid ühisjooni Aasia ning isegi Egiptuse kultuuriga.

Just ristiusu võidukäik, mis rahvaste mõttemaailma ja elulaadi põhjalikult mõjustanud, on tõenduseks, et ei või kõnetki olla mingist puhtrahvuslikust kultuurilaadist. Ja selle kõrvale tulevad kõik teisedki üldideed ja leiutised kultuuri ning tsivilisatsiooni alal, mis nivelleerivad ja sarnastavad. Inimkonda ühendavaid kultuurielemente on palju rohkem kui lahutavaid.

Eriti tuleb seda väita eurooplaste ja ms. ka meie esivanemate puhul, kes elasid iseseisvuse ajal erilises välismõjude tuuletõmbes ning kellele võõrad mõjustajad hiljemini otse koju kippusid.

Uurimus on meid sundinud loobuma rahvaluule täieliku algupärasuse usust. Me teame, et eesti rahvajuttude ainestik on valdavas enamikus rahvusvahelist laadi; aga sedasama peab tunduval määral möönma ka mõistatiste ja vanasõnade ning isegi rahvalaulude puhul. Kuid see rahvusvaheline ainestik on läinud ometi läbi eesti rahvalauliku ja jutumehe mõttekujutuse, lisandunud kohalikkude detailidega, võtnud meie keele kohase vormi ja saanud sel teel meie rahvusilme peegeldajaks ning rahvuslikuks vaimuvaraks.

See vaimne vahetuskaup sündis pika aja jooksul ebateadlikult, naabrilt naabrile andmise näol. Ent vahe muistse väärtuste laenamise ja praeguse vahel ongi õieti ainult tempos. See, mis varemalt sündis sajandite, sünnib nüüd aastate jooksul. Lisaks võimaldavad nüüdsed rahvusvahelised läbikäimisvahendid mõjusid vastu võtta teadlikult, valides, ka kaugelt teisest maailma äärest.

Kogu meie kirjanduslugu algusest kuni tänapäevani kõneleb äratavaist välismõjudest. Meie raamatukirjanduse alged tekkisid usupuhastuse antud tõukel ega olnud muidugi mingis suhtes algupärased. Estofiilsus oli prantsuse valgustusaja ja revolutsiooni ideede ning Saksamaa rahvusliku virgumise kajastuseks. Ja meie ärkamisaja kirjanduse ebaalgupärasusele oleme juba eespool tähendanud. Kõik need mõjud ja eeskujud olid võõrast mullast võetud, kuid meie rahvusliku elu seemendamiseks nois oludes ometi vajalikud. Samuti võlgneb eesti realism välismaistele, peamiselt saksa ja vene mõjudele. Eduard Vilde on ise rõhutanud väljast saadud ideelisi ja kunstilisi eeskujusid. Ning meie peame viimaseid ainult hindama meie rahvusliku kirjanduse elustamise ja arendamise seisukohalt.

Oleks põhjust veel lähemalt peatuda ajastul, mil „eurooplaseks saamine“ otse programmina päevakorrale tõsteti. See liikumine ei olenenud igatahes mitte algatajate eneste rahvustunde nõrkusest, nagu arvasid senises rahvusmõistes kinni ripuvad arvustajad, vaid just meie tolleaegse rahvusliku elu ilmetuse, jõuetuse ja iseseisvusetuse äratundmisest. Meie ühiskondlik kultuuritase, kunstimaits, keeleareng oli taha jäänud, meie kirjandus ainult kahe naaberrahva — saksa ja vene — mõju all, mida läheduse tõttu enam ei nähtudki. Siin võisid aidata ainult mõjud laiemast maailmast, mis oleksid äratanud võrdluse, võistluse, teadliku valiku vaimu. Tuli avardada meie rahvusmõistet täisealusele läheneva kultuurrahva nõuete kohaselt. Ja pole kahtlustki, et see liikumine, mis ei piirdunud muidugi ainult kirjandusega, just rahvuslikust seisukohast oli tarvilik ning tähtis. Ilma selleta oleks raske kujutella meie rahvusriiklust selle praeguses euroopalikus mõttes.

Noor-Eesti on eeskavalise liikumisena ammu vaibunud. Kuid veel nüüdki arendame ta põhimõtteid muutunud olude kohaselt

edasi, kindlustame oma rahvuslik-euroopalikku kultuuri ja täidame lünkasid, millest omal ajal jõudude vähesuse ning liikumise tempo tõttu lihtsalt üle hüpati.

Igatahes on selge, et meie nagu ka ükski teine rahvas ei või kujutella täitsa iseseisvat ja teistest erinevat rahvuskultuuri. Me võime ennast võitluses koha pärast päikese all maksma panna ikkagi ainult siis, kui rahvusvahelise üldkultuuri meie sisemise omapära, olude ja võimete kohaselt vastu võtame. Seda näeme Jaapani, Türgi või Egiptuse eeskujust, kellel olid ometi hoopis tugevamad omakultuuri traditsioonid kui meil ja kelle rahvuslik uuestisünd sai võimalikuks ikkagi ainult euroopa kultuuri abil.

Tuleb armastada oma rahvust ja töötada tema heaks, unustamata siiski tõsiasja, et rahvus ise on muutlik ning arenev. Just rahvuse hüvaolu seisukohalt oleks patt pidada rahvusmõistet kivenenud nähtuseks, mille olemus juba igaveseks ajaks kindlaks määratud. Traditsioonid on vajalikud, kuid paljaste traditsioonidega ei suudeta elada elavat elu.

Kui aga rahvusmõiste ise areneb ja ilmet muudab, siis sedamööda ka rahvuslik kirjandus. Sellegi tulevikku pole võimalik ette määrata ega tema arengut juhtida ainult minevikust päritud juhtnööride abil.

7.

Teeksin oma ettekandest mõned kokkuvõtted.

Rahvuslik kirjandus võib olla rahvuslik eeskavalt ja rahvuslik olemuselt. Need mõisted võivad ühte langeda, kuid ei tarvitse seda iga kord mitte. Nad võivad pealtnäha koguni vastastikku vaenlikud olla.

Eeskavaline rahvuslik kirjandus on omane peamiselt noortele rahvastele. See peegeldab rahvuslikule teadvusele ärkava rahva eneseleidmise ja ühtekuuluvustunde avastamise meeoleolu.

Säärased ärkamishetked võivad rahva olemistingimuste muutumise kohaselt korduda, rahvuslik ideoloogia uut värskendust otsida ja see omakord kirjanduses kajastuda.

Kuid üldiselt on eeskavaline rahvuslik kirjandus ikkagi seotud üksikute ajajärgudega rahva elus. Patriootilisi proklamatsioone vajatakse ainult ajuti. Kombeks saanud kordumisel muutuksid nad epigoonseks. Rahvusliku kirjanduse piiramine ainult selle laadiga tähendaks rahvusliku kirjanduse vaesestamist.

Normaalselt jätkuvais oludes elav rahvas teostab oma rahvuslikku eeskava tegelikult igapäev, luues oma vaimule vastavaid väärtusi.

Need väärtused on iseenesest rahvuslikud ega saa muud olla. Vastasel korral peaksime eeldama massilist simulatsiooni ja imitatsiooni. Kuid väärtuse esimeseks tunnuseks on just tema ehtsus.

Rahvuslik kirjandus ses sügavamas mõttes kajastab nii oma rahva tunde- ja mõttemaailma ning väliselu teatud ajajärgul kui

ka üldinimlikke aineid, mis nähtud aga just sellesse rahvusse kuuluva autori isiksuse läbi.

Nagu on kõik väärtuslik kirjandus rahvuslik, nii on ka iga andeline kirjanik sügavamas mõttes rahvuslik. Sest temas avaldubki rahvusorganismi loov jõud keskendatult.

Nagu on rahvuse, nii on ka rahvusliku kirjanduse mõiste arenev nähtus. Seda ei saa siduda ühe ajastu või üksiku ühiskondliku kihiga. Kogu rahvusorganismi kantud rahvuslik kirjandus areneb ühtesoodu, täieneb ja muudab oma ilmet.

Oleks hädaohtlik teda arvustama hakata minevikust põlvneva rahvusliku ideoloogia mõõdupuuga. Sellevastu tuleks just kaasaja kirjandusest uut rahvuslikku ideoloogiat välja selgitada.

Igatahes ei tee paljas rahvuslik tendents veel kedagi rahvuslikuks kirjanikuks. Nagu ei saa taevariiki veel igaüks, kes õhkab „Issand, Issand“, nii ei saa ka rahvuslikuks kirjanikuks paljalt „Eesti, Eesti“ õhkamisega.

Meie rahvas on astunud riikliku iseseisvuse saavutamisega otsustava sammu. Selleks on teda ta uuema ajaloo jooksul juhitud ja kannustanud eeskavaline rahvuslik kirjandus.

Kuid nüüd peab ta ennast ikka rohkem ja rohkem tunnetama täielise kultuurrahvana. Ta ei pea igavesti elama rahvuslikule sihile, vaid rahvuslikule sisule. Mitte ainult püüdma rahvusliku kultuuri poole, vaid looma seda kultuuri.

Ärkamisaja kirjandus oli rahvuslikum eeskavalt ja praegune sisemiselt olemuselt. See on täiesti loomulik areng, mitte aga väärkalduvus, nagu on vahel väidetud.

Meie rahvuslik tunne on küll veel küllaltki nõrk. Kuid seda ei kindlusta ka paljas teoreetiline isamaalsus. Seda võivad tõsta vaid rahvuslikud väärtused, nende hulgas ka kirjandus.

Kirjanikul on vaja tunda oma kohustusi ja ülesandeid. Need juhivad pinnalt sügavusse. Samuti peab ka rahvas tundma kirjanduse kui oma olemuse peegelduse vajadust. Ning siingi otsustama mitte ainult pinna järgi.

Kirjanikkond moodustab ühiskonnas väikese ühiku. Kuid tema ülesanded on üldised. Oma tunde ja mõtte sõnastamise kaudu sõnastab ta üldsust.

Meie rahvuslik programm olgu rahvuslik tegu. Kirjaniku tegeudeks on aga tema sõnad.

Friedebert Tuglas.

Lisandeid Eesti rahvakooli ajaloole 17. sajandi lõpul.

Eesti rahvakooli vaevane algus Rootsi ajal on leidnud mitmeid kirjeldajaid, kes tugevasti erinevad üksteisest oma vaatenurga ja põhjalikkuse poolest. Enam arhiiviuurimusi sisaldav,

seejuures sügava armastusega oma rahva vastu, on Villem Reimani kujutuslaad, kui ta avab oma käsitledega eestipoolset rindel Eesti rahvakooli arengu selgitustöö¹⁾). Oma aja eesti uurija, kõiki voorusi ja nõrkusi esindav töö sel teemal on Martin Lipult²⁾). Mõlema tööd on teiste puudumisel saanud meie haridusloo jälgimisel paratamatult raudvaraks. Hiljuti on neile lisandunud Peeter Põllu „Eesti kooli ajalugu“, mis, arvestades nii vanemaid kui uuemaid ülduurimusi, püüab anda ülevaate Eesti rahvakoolist ka Rootsi ajal³⁾). Sama ülesannet teostab Fr. Puksovi käsitletu rootsiaegsete kooli- ja haridusolude üle Eestis⁴⁾). Siin ei ole kolm mainida veel teisigi sellesuunalisi kirjutisi, mida on ilmunud mitmeid, eriti iseseisvumisest peale.

Balti saksa rindel on rahvakooli küsimust tema arenemise algusest peale vaadeldud vähenõudlikul ajal K. G. Sonntag, C. C. Ulmann, hilisemal ajal juba väärtusliku dokumentaalse ainese läbitöötamise näol T. Christiani ja R. Winkler. Rootslastest on siin oluliselt kaasa aidanud F. Westling ja E. H. J. Lundström⁵⁾). Nii siis leidub esindajaid kolmelt rahvalt, kes määravalt olid juba Rootsi ajal rajamas teed meie haridusliku arenemise heakäigule.

Nende tööde kaudu võib saada rahuldava pildi eeltingimustest ja oludest, millistes loodi ja arenes Eesti rahvakool Rootsi ajal. Kuid tema põhjalik, uut valgust heitev ja täpsamalt äramää-

¹⁾ V. Reiman, Bengt Gottfried Forselius, Eesti Üliõpilaste Seltsi Album. Kolmas leht. Tartus 1895, lk. 7—52.

²⁾ Kodumaa kiriku ja hariduse lugu I, Tartus 1896; II, 1, Tartus 1898; II, 2, Tartus 1899.

³⁾ P. Põld, Eesti kooli ajalugu. Redigeerinud Hans Kruus. Tartu 1933.

⁴⁾ Vt. „Eesti rahva ajalugu“, II köide.

⁵⁾ K. G. Sonntag, Uebersicht von der Geschichte der Livländischen Landschulen, Neues Museum der teutschen Provinzen Russlands. I Bd., 2. H., Tartus 1825, eriti lk. 11—19; (C. C. Ulmann), Zur Geschichte der Volksbildung und der Landschulen in Livland, Mittheilungen und Nachrichten für die evangelische Geistlichkeit Russlands, VII Bd., Riias 1847, eriti lk. 103—135; R. Winkler puudutab lähemalt kooliolusid mitmes kirjutises, näit. Beiträge zur Kenntniss des Chronisten Kelch und seiner Zeit, Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, V Bd., Tallinnas 1900, lk. 111 jj.; T. Christiani, Bischof Dr. Johannes Rudbeckius und die erste estländische Provinzialsynode, Baltische Monatsschrift XXXIV (1888), lk. 549—587 ja 637—668; G. O. F. Westling, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710, Kyrkohistorisk Årsskrift 1901 (tõlgitud T. Christiani poolt seerias Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft XXI, Tartus 1904, lk. 3—67); sama autor, Mittheilungen über den Volksunterricht in Ehstland 1561 bis 1710, Beitr. z. Kunde E.-, L.- u. K. V., lk. 231—250; sama autor, Ueber den Volksschulunterricht in Estland 1561—1710, Balt. Monatsschr., 52. Jhrg., lk. 367—372 ja 408—421 jt. kirjutised; E. H. J. Lundström, Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede, Stokholmis 1914. Võrdlusjooni selleaegse oludiga Rootsis lubab tõmmata Albin Warne teos Till folkskolans förhistoria i Sverige. Väitekiri, Stokholmis 1929, eriti lk. 1—71 jt. Lähema bibliograafia asjus vt. Winkelmanni kui ka P. Põldu, lk. 43—44.

rav ajalugu ootab alles kirjutajat. Ja uut ainekku, mis mitmeski suhtes muudab ka üldist pilti, suudavad anda veel läbiuuri- mata ja senises kirjanduses kasustamata arhiivimaterjalid nii meie kui välismaa arhiivides.

See materjal viib meid enamasti koha peale, maale kihelkondadesse ja linnadessegi. Alles siis, kui meil on uuritud ja kindlaks tehtud haridusolud üle maa kihelkondades — ja need olud ei taval- senud tihti sugugi võrdsed olla —, avaneb meile õiglasem pilt tehtud tööst. See on nagu mosaiiktöö, mille ilu ja ulatus ilmneb ta valmimisel.

Järgnevais ridades on püütud anda teatavat lisandavat mater-jali eesti rahvakooli oludele 17. sajandi lõpul, pärast seda, kui oli tehtud juba suur töö Fischer'i ja Forselius'e ning teiste nende tun- tud kui ka tundmata abimeeste poolt Liivi- ja osalt ka Eestimaa! ja kui neis mõlemas mais oli antud rida sundkorraldusi koolide ehitamiseks igasse kihelkonda. Rootsi rahuajastu lõpp, 1690-ndad aastad, tutvustatud meile käesoleval korral kirikuraamatute, visi- tatsiooniprotokollide ja muude kiriku- ning ilmliku valitsuse asutiste ainekude kaudu, peaksid teataval ulatusel suutma iseloomus- tada tasapinda, mille järgi võib otsustada, kuivõrt Rootsi aeg andis meile õilsa pärandi kaasa Vene ajasse ning isegi olevikule.

Rahva usulise ja kõlbla tasapinna paranemisele on väga suure tähtsusega Eestimaal 1692. a. ja Liivimaal 1694. a. maksma pan- dud Rootsi kirikuseadus, mille kohaldamiseks siinseile oludele andis kuningas Eesti- ja Liivimaa kirikuelu juhtide ettepanekul rea täiendavaid resolutsioone. Seadus nägi ette muuseas katehhisee- rimise süvendamist rahva seas, nõudis tublimaid õpetajaid ja ju- malasõna hoolsamat kuulutamist kantslist. Nii andis ta olulise tõuke ka kooliküsimusele, mille lahendamine oli juba hoogsalt käi- mas. See oli esijoones katekismusekool, ja enamiku õpetuseand- jate järgi, kes olid köstrid, võib seda õigusega lugeda köstrikskooliks.

Juba 1687. a. võtab Liivimaa maapäev kindralkuberner Hast- fehri'i esitusel vastu otsuse, et igasse kihelkonda asutataks koolid. Sellega võeti endale uus naturaalkohustus koolimajade ehitami- seks ja ülalpidamiseks ning köstritele lisatasu või eriliselt ametisse võetavatele koolmeistritele palga maksmiseks. Ja juba selle otsu- sega (see järgnes kuninga korraldusele), mis ei tehtud erilise mee- leheaga, algab ka rahvakooli majanduslik võitlus suuremas ula- tuses. Kõigepealt tuli seda otsust täita, ja et Põhjasõja lahtipuh- kemise ajaks leidis ainult mõni üksik kihelkond, kus puudus kool, selles on teened peamiselt Hastfehri, ta järglase Dahlberg'i, ma- jandusasehaldurite ning kindralsuperintendent Fischer'i ja kihel- konnaõpetajate järelejätmataul pealekäämistel. Mõisaomanikud ja -rentnikud olid see element, kes omalt poolt koolide ellukutsumiseks tegelikult kõige vähem samme astus. Kuid ka juba ellukutsutud koolid ei vasta sagedasti kaugeltki neile nõudeile, mida korral-

dustes püstitati. Eriti aga koolmeistrite ja kõstrite majanduslik olukord nõudis parandamist, ja see „palgavõitlus“ ilmestab, mäherdustes raskustes viidi meie hariduselu edasi.

Oma publikaadis 27. aprillist 1689 „wegen der Gottes-Häuser im Lande“ määrab Hastfehr mõisaomanikele ja -rentnikele tähtajaks 1689./90. a. talve, mil igauks oma kontingendi materjale koolimaja ehitamiseks peab kohale vedama paika, kuhu hoone pidi ehitatama⁶⁾). Nii eelmised korraldused kui seegi käsk avaldasid oma mõju sedavõrt, et Liivimaa õpetajate sinod Tartus 1690. a. võib rõõmuga konstateerida koolikorralduste häid tagajärgi⁷⁾). Need tagajärjed olid head küll võrreldes olundiga, mis valitses sel alal Liivimaal enne Forseliuse teotsemise algust, kuid tegemata oli veel suurem osa kavatsetud tööst.

Järgnevad uued korraldused. 1690. a. Liivimaa maapäeval teeb Hastfehr esitise, et parandataks kooliolusid aadli- ja kroonumõisades, ja 1692. a. korratakse valitsuse poolt seda uuesti maapäevale. 1693 saab Liivimaa erilise koolikorralduse, kus kõneldatakse laste ja õpetajate vahelistest suhetest nii gümnaasiumides kui elementaarkoolides; see korraldus oli mõeldud peamiselt linnakoolidele. Samal aastal kuulutatakse kuninga korraldusega kõik kirikud ja pastoraadid Liivimaal regaalideks, ja kui 1694. a. kaotati Liivimaa „Landesstaat“, saavad majandusasehaldurid kiriku-elu korraldamise alal endile ülemkirikueestseisja õigused. See tähendas paremusi ka järelevalvele koolide olukorra asjus, kuigi juba 1691. a. kuninga poolt antud asehaldurite-instruktsiooni p. 3 ja 5 järgi olid peale kirikuvõimu esindajate ka majandusasehaldurid sunnitud lähemalt hoolt kandma võrsuva Eesti rahvakooli eest. Kui siin neil aga suuremaid majanduslikke võimalusi käepärast oleks olnud! Kahjuks puudus see kõige olulisem. Et aga asehaldureil tahtmine ei puudunud juba varemalt valitsuse korralduste alusel rahvakoolile hõlpsamaid tingimusi soetada ja et siin nagu võistlus on käimas Fischer'i ja vähemalt Eesti ala asehalduri Gustav Adolf Strömfeldt'i vahel, seda tõendab viimase kiri Hastfehrile Fischeri kaebuse suhtes tema ja Läti ala asehalduri Michaeli von Strokirch'i peale kiriku olukorra unustussejätmise pärast. Strömfeldt seletab kindralkubernerile, mis on lühikese ajaga kirikute ja koolide heaks tehtud, ja peab seda enamaks, kui Fischer on suutnud teha oma pika ametiaja kestusel⁸⁾). Strömfeldtil on teataval määral õigus seda öelda, kui arvestada valitsuse poolt antud korraldusi ja nende täitmist asehaldurite poolt, mille tulemuseks oli, et koolid olid kas hästi või halvasti, kuid siiski enamikus kihelkondades rajatud juba 1692. a. lõpuks.

⁶⁾ Liefländische Landes-Ordnungen, Riias 1707, lk. 531—533.

⁷⁾ Pöld, m. t., lk. 41—42.

⁸⁾ Rootsi Kammerarhiiv, eesti ökonoomia-asehalduri registratuur 1687—1702, lk. 219b—223b: Strömfeldt Hastfehrile 1. septembril 1694.

1693. a. juulis Tartus peetud sinodi järel esitati sinodi otsused koos seletuskirjaga Liivimaa kiriku- ja kooliolude kohta kindral-superintendendi, praostite ning õpetajate poolt kindralkubernerile⁹⁾). Seletuskirjast nähtub, et Liivimaa eesti osas umbes kümnes kihelkonnas koolid veel puuduvad. Viiel või kuuel kihelkonnal puudub koolimaja; kõlbmata või vähese maa üle kurdetakse mitmes kihelkonnas.

Sel sinodil otsustatakse ka, et nõrga koolihariduse meeldetuletamiseks tuleb nädalakatehhiseerimistel pidada ka lugemisoskuse katseid ja kordamisi nende õpilastega, kes kooli juba olid lõpetanud. On selge, et laps, kes väljaspool kooli raamatuga pea sugugi kokku ei puutunud, hakkas lugemist unustama¹⁰⁾). Kindralkubeneri tähelepanu juhitakse asjaolule, et õpetaja ei suuda mõjustada vanemaid, et need oma lapsi kooli tooksid, ja selleks palutakse mõisaomanikkude ja -rentnikkude kaasabi¹¹⁾). See soov leiab teostamist osaliselt Liivimaa kuberner Erik Soop'i publikaa-dis 15. veebruarist 1694; koolisunduse küsimus, esmakordselt meie maa suhtes määruses konkreetsemalt väljendatud, leiab aga lähenduse kuningas Karl XI resolutsioonis Fischeri memoriaalile 30. septembrist 1694, p. V, 2-s. Seda kohustust korratakse hiljemini ka 1696. a. tulundusreglemendis¹²⁾).

Kuninga resolutsioon 30. septembrist 1694 on erilise tähtsusega ka ses mõttes, et määrab veel kord selgelt vastse rahvakooli kandja koolmeistri või köstri ülalpidamise peamise allika, andes neile veerand-adramaa suuruse maatüki ja pannes selle korralduse täitmise kindralkubeneri peale. Fischer oli teinud veel radikaalsema esitise, nimelt soovides õigusi kooli asukohaks määratud paigale lähima talupoja omast talust välja tõstmiseks ja mujale asundamiseks, et asetada tema talu maale koolmeister või köster. Nii kaugele ei soovinud aga kuningas minna. Tegelikult oli juba mitmes kihelkonnas kooli tarbeks ammu enne seda, 1686. a. korralduse alusel, eraldatud $\frac{1}{4}$ adramaad; nüüd aga said sellest korraldusest kõige enam kasu köstrid, kuna kihelkondades, kus köstrite kõrval ka koolmeistrid olid, viimaste eksistents jäi edaspidigi äärmiselt viletsaks.

Kui 1693. a. sinodil konstateeritakse, et ainult kümmekonnas kihelkonnas puuduvad koolimajad, siis annab see asjaolu kahelda,

⁹⁾ Avaldatud prof. O. Silla poolt, Liivimaa kiriku sinod Tartus a. 1693, Usuteadusline Ajakiri IV (1929), lk. 1—12.

¹⁰⁾ Eesti Riigi Keskarhiiv (= ERKA), Pärnu-Jaani koguduse kiriku-raamat 1692—1749, lk. 157—158.

¹¹⁾ Sild, m. t., lk. 3.

¹²⁾ „Wegen Corroboration der Catechisation“, G. J. v. Buddenbrock, Sammlung der Gesetze, II, 1, Riias 1821, lk. 1301—1303; Karl XI resolutsioon 30. sept. 1694, seals. lk. 1316—1317. Vrd. ka H. Sepp, Talupoegade kaitse Rootsi aja lõpul, eriti Liivimaal, Ajalooline Ajakiri VIII (1929), lk. 49—50.

kui tutvuda kihelkondades olusid valgustava materjaliga. Neid kahtlusi kinnitavad veel enam 1696. a. septembri alul Tartus peetud sinodil vastuvõetud ostused, mis näivad tehtud olevat juba ikaldusaegse maa raskete olusuhete osalisel mõjustusel¹³⁾.

Seal kirjeldatakse p. XIV-s koolmeistrite „die jämmerliche subsistence“, koolimajade puudumist, viletsaid koolimaid. Igale õpetajale tehakse ülesandeks veel enne mihklipäeva esitada aru- anne nimetatud oludest koha peal, et samme saaks astuda paran- duse suunas. Näljaeeg muutis need sammud juba algusest peale eesmärke saavutamatuiks; kooliolud jäid muude päeva-ülesannete ees kõrvale ja koolide kui seesuguste olemasolu maal on tol ajal problemaatiline, sest osa koolmeistreid-talupoegi lahkub kohalt, üksikuid sureb nälga, ja talupojad ei suuda leiva puudusel oma lapsi kooli saata, nagu sellest kõneldakse 1698. a. peetud sinodil¹⁴⁾.

Fischer püüab siiski teha, mis võimalik. 27. veebruaril 1697 on tal kindralkuberneriga nõupidamine kirikute ja koolide olundi üle Liivimaal. Sealjuures otsustati koostada nimestik nende maa- koolmeistrite kohta, kes elavad erilises puuduses¹⁵⁾. Oma kirja- likus memoriaalis kindralkuberner Dahlberg'ile nõuab Fischer, et maakoolidele antaks lõpuks kätte veerand-adramaa maad ja et koolimajade ehitamist jätkataks. Sellega on kindralkuberner nõus ja lubab asja üle kirjutada asehaldur Strömfeldtile¹⁶⁾. See kiri 30. märtsist 1697 tunnistab, et Dahlberg peab sinnamaalseid saa- vutisi rahvakooli alal võrdlemisi nõrkadeks. Ta ütleb, et pea kõi- kidel kohtadel olevat koolmeistreile antud kas liiga väikesed või kõlbmatud (liivased, soised, äratarvitatud) maatükid, nii et kool- meister peab koha, kui ta seal on aasta või paar viibinud, maha jätma; paljudes kohtades ei ole üldse algust tehtud koolimaade eraldamisega ja koolimajade ehitamisega. Nõuab seletust asehal- dureilt¹⁷⁾. Dahlberg püüab Liivimaa rahvakooli olusid oma pa- rema äratundmise järgi valgustada ka noorele kuningale Karl XII-le. 30. mail 1697 saadetud kirjas annab ta kuningale üldise ülevaate Liivimaa oludest, kirjeldades muuseas kiriku- ja kooli- olusid õige tumedates värvides ja süüdistades asjade korraldama- tuses tüli, mis valitses teatavasti kindralsuperintendent Fischeri ja

¹³⁾ Puncta et Decreta Synodalia, Tartus 1., 2., 3. ja 4. sept. 1696, ERKA, Pärnu-Jaani kirikur. 1692—1749, lk. 159—163. Ebatäielikult aval- datud ka L. S l o k a poolt, Vidzemes draudžu kronikas. Trešā dala. Valts Archiva Raksti V, Riias 1927, lk. 107—110.

¹⁴⁾ Rootsi Riigiarhiiv (= RRA), Livlands Överkonsistoriets Arkiv (=LÖvKA), p. nr. 9.

¹⁵⁾ ERKA, Liivimaa rootsiaegne kindralkubernereri arhiiv (=LRKkA), I, 22, lk. 80a—83a.

¹⁶⁾ Gesellschaft für Geschichte u. Alttertumskunde raamatukogu Riias (=GGA), LRKkA. Registratuur 1697, lk. 193a—199b.

¹⁷⁾ GGA, LRKkA, Reg. 1697, lk. 192a—193a.

Tartu ülemkonsistoriumi liikmete vahel¹⁸⁾. 6. oktoobril s. a. kirjutab Dahlberg uuesti kuningale üksikasjalikumalt Liivimaa kirikuoludest ja palub lubada kiriku- ning kooliteenijate palkamiseks kammerhärra Paul. v. Strokirchi arvestuse alusel aasta-eel- arvesse võtta 2000 riigitaalrit Liivimaa kroonumõisade sissetule- kute, juhtides tähelepanu, et nii vaimulikud kui ka koolmeistrid praeguses olukorras peavad pea-tähelepanu pöörama põllutööle, et hankida sellega eluüldpidamist, kusjuures nende õige tegevus- ala oluliselt kannatab¹⁹⁾).

Seejuures esineb veel nähtus, et mõisaomanikud ja -rentnikud juba Forseliuse tegevusajast peale meelsasti ei näinud, et nendele kuuluvad päristalupojad või rendiloleva mõisa alla kuuluvad kroonu- talupojad tegemist teevad muuga kui põllutööga. Vaevalt kül- ühegi mõisa majandus on kannatanud selle all, et mõni üksik talu- poegadest teotses köstrina või koolmeistrina. Kuid näiteks Laiuse rentnik leitnant N. v. Vettern püüdis oma seesuguseid talupoegi tagasi nõuda ja koormata mõisateoga, mistõttu tekkis koha peal takistusi kooli pidamisel. Seesuguste väärnähtuste kaotamiseks kirjutab Dahlberg 13. juunil 1699 Strömfeldtile²⁰⁾).

Nagu igal teiselgi alal, mõjusid koolidegi alal eeskätt just viletsad majanduslikud olud kaasa, et rahvakooli loomine ja õppe- tegevus selles üldiselt kannatas, kohati aga koguni teostamata jäi. Vähene arusaamine ettevõtete õilsast eesmärgist on siin väikse- maks põhjuseks kui majandusliku abi vähesus. Ainult Fischeri energia, mis 17. sajandi viimastel aastatel juba tunduvalt nõrkes, ja rootsi kohapealsete ametnikkude vali järelevalve ning takka- kihutamine suutsid neis oludes sedagi korda saata, mida teostati. Tulemus polnud väike.

Fischeril oli veel teine eesmärk, asutada linnadesse ja maale igasse praostkonda „ladina kool“ saksa noorsoo jaoks, kuid kül- lap selle teostamisel oleks kasustamise vili langenud ka eestlastele, kes omasid linnades juba koole ja kes ei moodustanud mitte just väikest protsenti õpilastest ka ladina koolides, olgugi „Halb- deutsche’le“ kohaselt saksa nime ja laadi all. Neid „poolsaks- lasi“, oma aja alateadvuslikke kadakaid, edasipüüdlevaid ja edasi- jõudvaidki, oli nähtavasti suur hulk eriti linnades. — Ladina koo- lide vähesust võrreldakse 1693. a. sinodil kalakorvidega meres, ja selle tõttu tahab Fischer 1697. a. alul asutada neid maale 6²¹⁾).

Eestimaal rahvakoolile kindla aluse loomine on uurijate poolt põhjendatult arvestatud 1690. aastast peale²²⁾), vaatamata sellele,

18) ERKA, LRKkA, III, 9, lk. 422—445.

19) GGA, LRKkA, Reg. 1697, II, lk. 355—360.

20) ERKA, LRKkA, IV, 37a.

21) ERKA, LRKkA, X, 1; seals., I, 22, lk. 80a—83a. — O. Siid, lk. 2.

22) A. v. Gernet, Geschichte und System des bauerlichen Agrar- rechts, Tallinnas 1901, lk. 57. Vrd. F. Westling, Mittheilungen, lk. 243.

et siin mõnes kihelkonnas juba ammu enne seda leidis üksikuid koole. Juba 1655. a. provintsiaalsinod otsustab igasse kihelkonda koolmeistri ametisse võtta. N. n. õpetajateprivileegis a. 1675 ettenähtud koolimajade ehitamine ja koolmeistrite ametissevõtmine, samuti Liivimaa eeskujul Eestimaa vaimulikkude palve piiskopp Gerth'i kaudu 16. detsembril 1686 kuningale koolide asutamiseks ei kandnud varemalt tagajärgi, kui Karl XI poolt 1689. a. asehaldur Tungel'i läbi Eestimaa rüütelkonnale avaldatud soov sundis viimast 1690. a. maapäeval tegema umbes samalaadse otsuse koolide avamiseks kui Liivimaa rüütelkond 1687. a. Mõisnikkude ja rentnikkude poolt kirikute juurde ehitatavad koolid pidid armulikult isegi akendega varustatud olema, ja jällegi oli kõster siin see, kes, kui teda küllalt tubliks arvati, esijoones õpetust pidi jagama. Kuid kindlaksmääratud suuruses maatüki andmist koolmeistrile ei teostatud Eestimaal, mispärast nende ülalpidamise küsimus siin on raskem.

Eestimaal veel rohkem kui Liivimaal jäi rahvakooli loomine sõltuvaks sellest, kuivõrt rüütelkond seda algatust majanduslikult toetas. Et see üldiselt õige tagasihoidlikult sündis, tunnistab meile koolide olukord kihelkondades. Kuid selle otsuse najal rakendus Eestimaalgi tööle taganttõukajaks kohapealne administratsioon, ja järgneb määrusi, milles nõutakse asja agaramat edendamist peale rüütelkonna ja kirikueestseisjate ka õpetajate poolt ²³⁾. Rüütelkond lisab, õieti küll Eestimaa konsistooriumi kaebusel, oma eelmise aasta otsusele 1691. a. maapäeva lõpul, et iga mõisaomanik ilma õpetaja meeldetuletusega aidaku asjale kaasa, määrates järelevalvajateks kirikueestseisjaid ²⁴⁾.

Koolide asutamisele ja tüsedamate kõstrite või koolmeistrite palkamisele pidi hoogustavalt kaasa aitama 1692. a. Eestimaal maksma pandud Rootsi kirikuseadus. Et see seadus ka kooliküsimuse suhtes liikuma pani nii rüütelkonda kui vaimulikke, seda tunnistab Karl XI resolutsioon 30. novembrist 1693 nende mõlemate seisuste poolt esitatud memoriaalidele uue kirikuseaduse täiendamiseks. Aadlikel ja õpetajail oli omavahelise kokkuleppe alusel õigus lähemalt määrata ametmeeste nagu „kirkomes, kõster“ ja teiste üksikasjalikumate tegevust ning tasu. Koolide ehitamisel pidi teostatama rüütelkonna poolt antud lubadusi sel alal. Kõstriks tuli valida isik, kes suutis ka koolmeistriametit täita ²⁵⁾.

Konsistoorium ja vaimulikud Eestimaal püüavad täie tõsidusega üldise rahvakooli ja koolisunduse poole. Sinodil Tallinnas 7. veebruaril 1695. a. otsustatakse uuesti, et tuleb ses suhtes kõikumatumult teosteda ja kõstrite kõrval ka koolmeistreid ametisse

²³⁾ Kindralkuberner Axel Julius de la Gardie publikaat 12. oktoobrist 1690, p. 2, ERKA, Eestimaa rootsiaegne kindralkubeneri arhiiv (= ERKkA), Placata 1690—1699, nr. 10.

²⁴⁾ ERKA, Eestimaa rüütelkonna arhiiv (= ERüA), A I 8, Protokolliid 1691—1699, lk. 6—7, 10.

²⁵⁾ ERKA, Vormsi kirikuraamat I, lk. 41—54.

võtta. Koolide küsimust puudutas piiskopp Joachim Salemann oma märgukirjas kindralkubernerile mai lõpul 1695, kui ta, kavatsedes sõita Stokholmi ja esitada kuningale rohkeid ettepanekuid Eestimaa usu- ja hariduselu korraldamiseks, tahtis enne seda end varustada kindralkubeneri arvamusega nende küsimuste üle²⁶). Seal ta rõhutab p. 9-s ja 10-s seisakut koolide asutamisel, mis on tingitud vastava krundi ja materjali puudumisest, koolmeistrite palga mittedaamisest jm., süüdistades osalt kirikueestseisjaid vajaliku agaruse puudumises.

Selgesti ilmnevad selles märgukirjas tugevad vastuolud, mis valitsesid Eestimaal (samuti Liivimaal) aadlike ja vaimulike vahel ja mis järjest ägedamaks muutusid reduktsiooni teostamisega. Üheks peamiseks kaebuseks vaimulike poolt aadlike vastu, kellel oma vahekorda õpetajatega maal 1690. aastate maapäeval korduvalt tuli arutada ja kindralkubernerile selgitada, oli asjaolu, et aadlikud ei aita kaasa, et õpetajad talupoegadelt oma maksud kätte saaksid, sagedasti seda koguni näivat takistavat korraldustega, mida nad talupoegadele annavad, et mõisad üldse vähe kiriku heaks makse õiendavad, ja et talumaade mõisastamise tagajärjel, milline protsess 17. sajandi lõpul elavalt toimus, jääb õpetajate ja teiste kiriku- ning kooliteenijate tasu järjekindlalt väiksemaks. See kaebus oli küllaldaselt põhjendatud, nagu seda tõendab tegelik olukord maal. Üheks nende aadlike ja vaimulike tülide tagajärjeks oli mitte harva olukord, et kihelkondades ei suudetud kokku leppida koolide asukoha suhtes, mis mitmel pool takistas nende asutamist. Konsistoorium arvab, et neil juhtudel võiks asukoha määrajaks olla asehaldur²⁷). 1695. a. lõpul teeb ka asehaldur M. v. Porten aadlikele etteheiteid, et ei ole küllalt hoolitsetud koolide asutamise eest²⁸).

Saaremaal on kooliküsimuse lahendamine hiljemalt kui Liivi- ja Eestimaal alguse saanud. Majandusliku põhja koolide asutamisele ja koolmeistrite palkamisele paneb siin kuninga korraldus

²⁶) ERKA, Eestimaa konsistooriumi arhiiv (= EKA), Acta de Anno 1695, lk. 37a—b. — Piiskopi esitis kindralkub-*le*, prod. 28. maist 1695, ERKA, ERKka, end. nr. B—167a.

²⁷) ERKA, EKA, Acta de Anno 1695, lk. 66a, konsistooriumi kirja kontsepti kindralkub-*le* (daatumita, 1695. a. I poolelt).

²⁸) ERKA, ERKka, end. nr. B-116, asehalduri memoriaal kindralkub-*le* küsimuste üle, mida tuleb esitada eelolevale maapäevale, prod. 28. detsembrist 1695, p. 1. — Kaebused samas asjas jätkuvad ka järgmisel aastal ning hiljemini. ERKA, EKA, Acta de Anno 1696, lk. 111a—114b, Eesti maaõpetajate märgukiri konsistooriumile 1696. a. alul, ja sama arhiiv, Protocollum de Anno 1696, lk. 9a, sinodi otsus 15. jaanuarist 1696. — Õpetajate tasu küsimust ja nende vahekorda aitab selgitada: R. Winkler, Zur Geschichte der estländischen Lokalvisitationen, Mitteil. u. Nachr. f. d. evang. Kirche in Russland, 63. Bd., Theologisch-pastorales Beiheft, lk. 142.

1695. a., milles igale Saaremaa koolmeistrile nõutakse 1/2 adrama suuruse maatüki andmist. Niipalju kui puudulikud andmed seda selgitavad, näib, et Saaremaa kihelkondades ainult mõni üksik omas enne Põhjasõda kooli. Ses mõttes olid Liivimaa, kus kooli alal Rootsi ajastul kõige rohkem ära tehti, ja Eestimaa Saaremaast ees. Ka siin näivad koolide asutamist takistavat samad majanduslikud olusuhed nagu mandril ²⁹⁾.

Kuid koolide asutamisega ja koolmeistrite palkamisega maale kihelkondadesse ja üksikuile mõisa-aladele ei piirdu Eesti hariduselu tol ajal. Teame, et neiski kihelkondades, kuhu kooli ei olnud veel rajatud, valitses rahva seas sagedasti õige tihe lugemisoskus. Ilma koolideta ja koolmeistrite abita olid kirikuõpetajad juba pikemat aega püüdnud oma koguduseliikmeid, eriti noori, tutvustada aabitsatarkusega. Õpilaste arv kasvas tugevasti 17. sajandi teisel poolel. Neist õpilastest valisid õpetajad andekamaid mõnikord köstriteks või tegid neile ülesandeks õpitud teadmisi omakord jagada teiste lastega. Õpetaja kõrval esinevad abilistena köstrid. Kuna õpetajad seda tööd vabatahtlikult teevad, saavad köstrid õpetamise eest enamasti teatavat ainelist tasu lastevanemailt.

Jõukamad talupojad eriti linnade ja linnakeste läheduses püüdsid oma lapsi juba tol ajal linnakoolidesse viia, ja peale linnade eesti elanikkonna on need koolid õige olulisteks teguriteks ka maarahva haridusliku tasapinna tõstmisel. Linnakoolide õpilasi paigutati sagedasti külakoolmeistriteks; väga sageli läksid linnakoolide kasvandikud maale talulaste õpetajateks, et sellega endile sissetulekuid muretseda. Esineb ka juhtumeid, kus mõisades zadrilaste kodukooliõpetajad, nende seas rohkesti üliõpilasi, mõisniku vastutulelikkuse tõttu õpetasid ka talulapsi. Kõik see kokku moodustas võrdlemisi laia aparatuuri, mille harud ulatusid igasse kolkagi ja mis seisis rahvahariduse teenistuses. Õigusse märgib Fr. Puksov, et vaevalt valitses ka Rootsis ja Soomes Rootsi aja lõpul suurem lugemisoskus kui Eestis ³⁰⁾. Seda suurt lugemisoskust tõendavad ka kaasaegsed eestikeelsed raamatud, mille levikut võiks kadestada nii mõnigi meie aja kirjanik. Ka mõni rootsi uurija tunnistab avameelselt, et Rootsis ei ole rahvakooli alal midagi sarnast vastukaaluks panna, kui oli Forseliuse köstrite ja koolmeistrite seminar Liivimaal ³¹⁾.

---

²⁹⁾ Saaremaa haridusolude kohta Rootsi aja lõpul on kirjutanud A. Soom, Saaremaa haridusolud Põhjasõja ajal, Ajalooline Ajakiri VIII (1929), lk. 121—133, ja sama autor, Kultuurilised olud, koguteos „Saaremaa I“ (Eesti VI), Tartus 1933, lk. 206—221.

³⁰⁾ Fr. Puksov, m. t. Suurt lugemisoskust rahva seas tol ajal rõhutab ka A. v. Gernet, lk. 57 ja 60.

³¹⁾ Fr. Westling, Beiträge zur Kirchengeschichte Livlands von 1656—1710, Verhandl. d. G. E. G. XXI, lk. 37.

Lugemisoskus aitas väga suurel määral kaasa mitte üksi usu- lise tasapinna tõusule rahva seas, vaid ka rahva tõlgendamisele olukorra üle, milles ta viibis. Majanduslik võitlus mõisniku vastu, mis rahva seas tuge sai Karl XI agraarreformidest ning seadus- andlusest talurahva õigusliku kaitse alal, pidi haridusliku tasa- pinna tõusuga muutuma üha teadlikumaks ja sihikindlamaks. Rootsi rahuaja edasikestmisel oleks kahtlemata järgnenud suure- maid muudatusi rahva õiguslikus olukorras paremusele; see asja- olu paistab meile eriti reljeefselt, kui võrrelda rahvakooli olukorda Vene aja olukorraga 18. sajandi esimesel poolel Eestis.

Eesti rahvakool 17. sajandi lõpul peegeldub oma majandus- likkudes raskustes ning saavutistes meile kõige otsejoonelisemalt kirjeldistes kohtadelt, mistõttu olgu esitatud siin mõningad selle- kohased materjalid. Kui me kõigepealt linnakoole vaatleme, siis tuleb siin rõhutada esijoones Tallinna ja Tartu tähtsust, kus on õppinud väga palju eestlasi. Tallinnas oli mitu eesti kooli; Toompeal õppis eestlasi ja Tallinnas oli neil kool Pühavaimu koguduse juures. Aga ka mitmed nurgakoolid on siin hariduse levitajaks eestluse seas³²⁾. Tallinnasse koondus rohkesti eesti noorsugu, kes siin peale kooliskäimist pandi vanemate poolt käsi- tööliste juurde ametit õppima. Samane lugu oli Tartus, kus eest- luse protsent Rootsi aja lõpul oli eriti kõrge³³⁾; koolihoonete suhtes oli olukord aga Tallinna omast märksa halvem. Ühenda- tud rootsi-saksa kooli hoone oli täiesti lagunenu ja Dahlberg otsib süüdlast, kes ei hoolitsenud kooli eest³⁴⁾. 1698. a. konsta- teeritakse, et Jaani kiriku koolimajal on tagumine kamber koos katusega täiesti pehastunud, kelder kõlbmatu ning hoone nõuab üldse mitmesugust parandust³⁵⁾. Umbes samal ajal on näljaaja tagajärjel eesti kooliolud laostumas ka Tartu eeslinnades, ja Tartu- Jaani eesti koguduse õpetaja Marcus Schütz kirjutab Liivimaa ülemkonsistoriumile 6. oktoobril 1697, et ka linna ümbruses on koolide olukord väga halvenenud. Vanemad ei saanud nälja-ajal lapsi linna kooli, ja üksikud, kes seda tegid, ei maksnud midagi, nii et kõster ei saanud neidki õpetada. Koolmeistrel küldades ei ol- nud, millest elada³⁶⁾.

Sugemed Pärnu koolide kohta ulatuvad tagasi küll juba 13. sajandisse, kuid kindlamini jälgitavad on need alles peale refor- matsiooni võitu. Pärnu saksa kool on 17. sajandi lõpul juba välja kujunenud korraliku programmiga ladina kooliks, mille kohta lei-

³²⁾ Kahjuks on andmed nende koolide kohta 17. s. lõpul Tallinna Linnaarhiivis õige puudulikud.

³³⁾ Tartu koolide kohta 17. s. lõpul on ilmumas üksikasjalikum uurim- us Fr. P u k s o v'ilt Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi aastaraamatus I.

³⁴⁾ GGA, LRKkA, Reg. 1697, lk. 109a—109b, Dahlberg Tartu koman- dandile Tiesenhausen'ile ja asehaldur Strömfeldt'ile 27. veebruarist 1697.

³⁵⁾ Tartu Linnaarhiiv, C. b. 11, nr. 50.

³⁶⁾ RRA, LÖvKA, p. nr. 35.

dub mitmesuguseid andmeid³⁷⁾. Eesti kooli tegevuse algusena mainib kirjandus 1669. aastat, mil Pärnu rae poolt kutsutakse Helsingist eesti koguduse köstriks ja eeslauljaks Christian Kusmann, kellele eriliseks kohustuseks tehakse eesti noorsoo õpetamise eest hoolitseda³⁸⁾. Õpetus seisis usumõistete tutvustamises, lugemises, kirjutamises, väheses arvutamises ja laulmises, mida tuleb selle aja köstrikskoole kohta küllalt laialdaseks kavaks pidada. Selle köstrikskooli järelevalve eest hoolitses eesti koguduse õpetaja ning kool ise ulatus sügavale 19. sajandisse. Tegelikult on aga eesti kool vanem, arvestamata siin õpetaja ja saksa kooli veel aegsamat viljastavat tegevust eesti noorsoo keskel. 1692. a. Pärnu-Jaani (eesti) koguduse õpetajaks saanud Salomo Heinrich Vestring kirjutab oma isa Johannes Vestringi suhtes, kes oli ta eelkäijaks samal kohal, et kui see 1661. a. oma kohale asunud, ta elavalt koguduse elu reformeerima hakanud. Joh. Vestring esitas Pärnu raele ettepaneku eesti kooli asutamiseks, mis rae poolt 26. septembril 1666. a. kinnitati ja mis kohustas „Eine Schule für unteutsche Kinder im Armhause auffzurichten“. Et aga selle laguneva hoone seisukord kartust äratas, otsustati vajalik remont ette võtta ja kooli senikaua köstri-eeslaulja juures pidada. Salomo Heinrich Vestring nimetab, et see ta isa poolt asutatud Pärnu eesti kool olnud esimene kogu maal („die hiesige Ehstnische Schule, welche damahl die allererste im gantzen Lande gewesen“) — nähtavasti mõeldakse siin Pärnu kreisi —, ja selle ülesandeks jäi hoolitseda, et „die Baur-Knaben im Lesen, Beten und singen unterwiesen würden, die hernacher in die Dörffer vertheilt worden, dass sie die Leute unterweisen auch mit denen Communicanten wöchentliche Bettstunden abents und morgens halten müssen“³⁹⁾.

Ka poeg jätkab edukalt isa tegevust, ja veel näljaajal kuuleme ta kirjast Liivimaa konsistooriumile, et mitmed linna koolipoisid maal noorsugu lugemises ja katekismuses õpetavad, saades selle eest talupoegadelt ülalpidamise⁴⁰⁾. Kerge ei võinud see tegevus Vestringil olla, sest teame neid konflikte, mis tal tekkisid Pärnu raega ja eriti bürgermeister Petersen'iga peale uue, kuid valitsuse poolt kasutamiseks keelatud lauluraamatu tarvituselevõttu oma koguduses. Vestring vahetas vanad lauluraamatud uute vastu — ja varsti laulsid lugeda oskavad poisid kirikus uusi laule, kuna vanemad esialgu vaikselt pealt kuulasid. Õpetaja Vestringi

³⁷⁾ G. Koch, Die Schulverhältnisse Pernaus seit der Reformation, Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernaue. 7. Bd., Pärnu 1914, lk. 138—142.

³⁸⁾ G. Koch, m. t., lk. 151.

³⁹⁾ ERKA, Pärnu-Jaani koguduse kirikuraamat 1692—1749, lk. 9 ja 55.

⁴⁰⁾ RRA, LÖvKA, p. nr. 67, Vestring konsistooriumile 29. oktoobril 1696.

vastu näib nende konfliktide ahelas, mis alguse said vähemalt juba 1695. a., intrigeerivalt kaasa löövat ka ta abiline kirikuasjades, eesti köster Johann Sutt, kes on nagu rae usaldusmeheks koguduse juures ⁴¹⁾).

Väiksemates linnades on koolid, ja mõned koguni edukalt teotsevad, kuid siin sammutab võitlus esijoones jälle suurte majanduslikkude raskustega kooli ülalpidamiseks. Kui juba Tallinna kirikuõpetajad, gümnaasiumi professorid ja alamate koolide õpetajad peavad sageli pikemat aega ootama, enne kui määratud palga kätte saavad, siis ei imesta meid sugugi Haapsalu kooli lugu. Haapsalu suhtes leidub andmeid küll ainult saksa kooli kohta, kuid linnas said haridust ka rootslased ja eestlased. Kool näib siin esialgu elujõuline olevat: 26. septembril 1687 õppis selles 16 latinisti, 22 saksa poissi ja 8 tütarlast, kokku 46 õpilast; 1688. a. on õpilasi umbes 40 ⁴²⁾. Hiljemini langeb see arv tugevasti.

Halvem lugu on aga kooli rektori Joh. Carnal'i palgaga, kes, nagu ka Haapsalu lossikiriku köster Lüdert Marthensohn, suures puuduses pidi elama. Korduvalt kaebab Haapsalu raad Eestimaa konsistoriumile koolmeistri viletsa tasunatukese üle, mis valitsuse poolt määratud kujul juba 1686. a. peale saamata oli. Ühes seesuguses kirjas 1. novembrist 1695 teatab raad, et koolis olevat praegu ainult 7—8 poissi, aga mitte ühtegi tüdrukut, kuigi need võisid nimetatud koolis käia. Rektori näljapalga juures, mis ta koolitamise eest saab, olevat aga täiesti lubamata kodanik Jurgen Lupian'i poolt avatud nurgakooli sallimine, mida palutakse kui linnakooli kahjustavat keelata ⁴³⁾. Näljaaja raskuste haripunktil, 16. veebruaril 1697 kirjutab rektor ise konsistoriumile, paludes, et ta viletsat tasu, aastas 20 riigitaalrit, kõrgendataks ja see tasu, mis mitme aasta eest saamata, talle ära makstaks. Ta seletab, et elukalliduse tõusuga olevat tal väga raske end koos perekonnaga elatada; peamiselt elavat ta võlgadest ja sellest vähesest toetusest, mida pastor Sperbach talle heatahtlikkusest kiriku kassast andvat. Õpilasi on see aeg koolis samuti umbes 7—8, kuna vanemad vaesuse tõttu ei suuda lapsi kooli saata ⁴⁴⁾.

⁴¹⁾ Pärnu Linnaarhiiv, nr. 15, Protocolla ab A° 1690 ad A° 1699, rae koosolek 6. oktoobril 1695 jt. Vt. ka ERKA, LRKka, kindralkubernanguvalitsuse protokollid ja saadetud kirjade kontseptid 1695. ja 1696. a.

⁴²⁾ ERKA, EKA, Haapsalu koguduse arhiiv, „Kirchenbuch, wornach sich die Provisores und Kirch-Väter, oder Vormünder jederzeit zu richten haben...“

⁴³⁾ ERKA, EKA, Acta de Anno 1695, lk. 358 a—b, vt. ka lk. 384 a—385 a.

⁴⁴⁾ ERKA, EKA, Acta de Anno 1697, lk. 70 a—b. 3. juulil ja 31. juulil samal aastal on Carnal uuesti pöördunud konsistoriumi ja piiskopi poole, kurtas oma olukorda ja öeldes, et ta oma vaesuse tõttu peab koos perekonnaga toituma palja vee ja tükikese aganaleivaga, sest tal ei olevat enam vilja varuks.

Vaatamata pastor Caspar Heinrich Sperbachi kirjadele, mis toetasid Carnali ladina ja kreeka autori tsitaatidega ilustatud palveid, ei järgne vastust nii pea. Alles 13. septembril 1699 määrab Axel Julius de la Gardie, et Haapsalu kooli rektorile ja lossikiriku köstrile antaks neile võlguolev tasu. Seni aga, kui palgakõrgenduse suhtes otsus kuningalt pidi saabuma, said nad poole aastapalga ulatuses toetust Uuemõisa rentnikult, maanõunik Reinhold von Ungern-Sternberg'ilt. Kuid 13. novembril 1700 polnud seda vastust kuningalt veel saabunud ⁴⁵⁾, ja võib arvata, et lahtipuhkenud Põhjasõja möllus jäid Haapsalu rektori ja köstri kaebed hüüdjaks hääleks kõrves.

Eestlaste koolidele paremaks asukohaks, kui need maal olid, tuleb pidada ka Rakveret. 17. sajandi lõpul pidas Rakveres ametlikult kinnitatud ja vannutatud koolmeistrina kooli Johannes Justinus Heünoldt. Ta oli Rakverre asunud 1680. a. paiku (võimalik, et ka 1682. a.) ja ehitanud sinna omal kulul Rakvere mõisahärra, landshöfding Hans Heinrich v. Tiesenhausen'i loal erilise koolihoone, kus ta vähese tasu eest õpetas linnakodanikkude, maalt ümbruskonna valitsejate ja talupoegade lapsi. Lisateenistusena pidas ta Rakvere kirikus eeslaulja (kantori) ametit, saades selle eest aastas viis riigitaalrit. Rakvere kohtufoogti Frantz Hinrich Sendenhorst'i teatel olnud „Schul Informator“ Heünold (Heünoldi) haritud mees, väga korraliku eluviisiga ja temaga olnud kodanikud täiesti rahul. Heünold ise aga leiab oma kirjas piiskopile 25. aprillist 1696, et tema majanduslik seisukord olevat palju halvemaks muutunud, ja palub kantoritasu kõrgendamist ⁴⁶⁾.

Aga peagi muutub kuuekümnepäevase Heünoldi seisukord tõepoolest märksa raskemaks, sest temalegi ilmub Rakveresse võistleja endise mõisavalitseja Samuel Rosciuse näol, kelle tervis ei lubanud enam põllutööga tegelda. Ta oli kirikuõpetaja Rosciuse poeg. Tema õpilaste hulka kuulusid ainult mõningate kodanikkude lapsed, kuna suurem enamik teisi linnakodanikke suhtus temasse õige vaenlikult. Teise, suurema osa ta kooli kasvan-dikest moodustasid mitmesuguste ametmeeste ja talupoegade lapsed. Roscius on veendunud, et tema tegevus ei või Heünoldi tegevust kahjustada, sest selle koolitamisviisiga ei olevat lastevanemad niikuinii rahul. Kohtufoogt, kes on Heünoldi kaitsjaks, tunnustab, et Roscius, kes õpetab kodanik Schubuth'i majas, suutvat õpetada lapsi küll vähe lugema ja kirjutama, kuid tema usuõpetus ei olevat usaldatav. Igatahes oli Rakvere foogtikohus juba

⁴⁵⁾ ERKA, ERKka, 1699. a. kontseptid (nr. 130), lk. 253 a ja seals. 1700. a. kontseptid, lk. 563.

⁴⁶⁾ ERKA, EKA, Acta de Anno 1696, lk. 179 b. — Sendenhorsti kiri piiskopile 30. maist 1698, ERKA, EKA, Acta de Anno 1698, lk. 107 a—b.

3. augustil 1697 keelanud Rosciusel õpetegevuse, kuid viimase palvel pikendanud õpetamisluba kuni 1698. a. lihavõtteni ⁴⁷⁾).

Koolitüli on keerutanud pisilinnas nähtavasti palju tolmu; see kajastub ka Rakvere kiriku visiteerimisel 3. juulil 1698 piiskopp J. Salemanni poolt. Piiskopile esitatud märgukirjas paluvad foogtikohus, kirikueestseisjad ja kodanikkond lahendada kooliküsimus, mis ägedalt päevakorrale tõusnud Rosciuse linnatulekuga ⁴⁸⁾. Heünoldi materiaalne olukord paraneb aga vähe ⁴⁹⁾.

Eesti linnakoolidest on tuntud veel Kuresaare eesti kooli asutamine 1706. a., kuigi seal juba varemaltki kõstri poolt õpetust jagati ⁵⁰⁾. Saksa koolil on Kuresaares pikem iga seljataga. Kuid sellegi kooli olukord, eriti hoone on 17. sajandi lõpul õige vilets, nagu selgub kooli rektori, mag. Georg Carponai kirjast Kuresaare raele 1693. a. ⁵¹⁾.

Viljandis ja Paides olid nähtavasti oma koolid, kus õpetust said ka eestlased. Valgas ei ole 1693. a. veel koolihoonet, kuigi palgid olid juba kohale veetud. Koolimaa on eraldatud, kuid seda tahetakse ära võtta ja uus maatükk asemele anda. Koolmeistri ametissevõtmise küsimuses tekkis tüli Valga õpetaja ja kohtufoogti vahel, sest viimane tahtis õpetajast mööda minnes koolmeistri ise ametisse määrata ⁵²⁾.

(Järgneb.)

O. Liiv.

Kirjanduslik ülevaade.

Lydia Koidula: **Valitud laulud.** Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1934. 94 lk. Hind 1 kr. 50 s.

Üheks Eesti Kirjanduse Seltsi tegevuse pea-eesmärgiks on olnud meie klassiliste -autorite kättesaadavaks-tegemine publikule. Oleme tänu võlgu EKS-le selle eest, et omame vanemat eesti kunstluulet moodsaile nõudeile vastavais — enam-vähem kriitilisis ja täielikes väljaandeis;

⁴⁷⁾ ERKA, ERKka, Acta de Anno 1698, lk. 75 a—76 b, Roscius konsistoriumile 1698. a. esimesel poolel. — Seals., lk. 107 a-b, Sendenhorsti kiri piiskopile 30. maist 1698 (vastuseks viimase järelepärimisele, saad. 29. mail 1698).

⁴⁸⁾ ERKA, EKA, Acta visitationis 1698 (Virumaa ja Järvamaa), lk. 45 a.

⁴⁹⁾ ERKA, ERKka, 1698. a. kontseptid, lk. 261 a—262 a, kindralkub-i resolutsioon 9. septembrist 1698 Rakvere kiriku- ja kooliolude kohta p. 4, kus kantori tasu tõstetakse 16 hõbetaalrile aastas.

⁵⁰⁾ Kuresaare eesti kooli õppekava, mis koostatud kooli asutamisel 22. oktoobril 1706. a. ja mis tõendab, et kohati ka linnades ei ole palju kaugemale jõutud katekismuse, palvete ja kirikulaulude tuupimisest, on avaldanud M. Lepik, Kuresaare eesti kooli õppekava 1706. a., Ajalooline Ajakiri VIII (1929), lk. 236 —239.

⁵¹⁾ ERKA, Saaremaa ülemkonsistoriumi arhiiv (= SaÜeA), nr. 73, Kuresaare kirikukonvendi toimikud, kiri prod. 23. augustist 1693.

⁵²⁾ ERKA, LRKka, X, 1, Liivimaa vaimulikkude memoriaal kindralkuberneriile, prod. 27. juulist 1693. Vt. ka O. Sild, lk. 4.

nimetatagu K. J. Peterson'i, Kreutzwald'i, Koidula „Kogutud luuletusi“ (1925), Jaan Bergmann'i, Jakob Liiv'i, M. Veske't. Nüüd on koostatud uut laadi, kunstiliselt-sisuliselt põhjendatud valimik Koidula luulest. Valik on tehtud kitsam ja hoolitsetud raamatu ajakohase kaunistamise eest. Tahetakse viia nüüdset lugejaskonda elavamasse kontakti meie ärkamisaja ehtsaima lüürikuga — luuletajaga, kelle värsid senini pole lakanud mõjumast eesti vaimses atmosfääris ja kelle nimigi äratav veel laiadeski hulkades teadvust millestki koidulisest.

Täielikud väljaanded oma liiga iganenud täitematerjaliga ei suuda mõjuda küllalt värsketena tänapäeva tasemel. Sellepärast on olemas tugevgi tarve klassika uuestielustamise järele, ja käesoleval korral, mis esimesi üritusi oma suunas, on seda tarvet osatud rahuldada õnnelikult.

Luuletiste valiku kohta võib öelda, et üksikuid võimalusi kritiseerimiseks siin loomulikult jääb, aga vaevalt saab koostajale ette heita ilmsemaid vääratusi. Esimeses osas, isamaaluules, on esindus kõige tihedam ja täielikum. Just nende laulude tõttu sai Koidula oma eluajal mingiks eestluse muusaks või õigemini Jeanne d'Arc'iks, ja on selleks jäänud tänapäevani ka üldsuse mälestuses. Isegi akadeemiline allikateuurimine, mis õige edukalt on avastamas meie ärkamisaegse ning veel vanema luule saksa eeskujud, on jätnud Koidula isamaaluule ehtsuse suhteliselt puutumatuks — võrreldes armastusluuletistega, kus leidub enam ilmseid kajastusi saksa lüürikast — nende seas otse vabu tõlkeid Heine'lt.

„Valitud laulude“ I osa toob rea suurekõlalisi ja kuumi armuavaldusi isamaale; need kerkivad paljudel meelde esimese assotsiatsioonina Koidula nime kuulmisel. „Mui isamaa on minu arm“, „Kallim kingitus“, „Eesti muld ja eesti süda“, „Su priiust olid matnud“, „Miks sa nutad“, „Sind surmani“, „Ma siin laps“, „Eestimaa“, „Sinu külge“ kuuluvad säärasesse hümnilisse, pikkuselt ulatuslikumasse laadi. Mõned nimetatud lauludest — nagu esimene — on praegu stiili- ja keeletunde seisukohalt täiesti nauditavad; teistes vahelduvad ehtsad tundesõnastused kohtadega, mis oma aja stiilitasemest tingitud vormisaamatuse, väljendite kulunuse või magususe tõttu ei jäta häirimata nüüdset lugejat. (Siiski, pandagu tähele, et sagedasti tulenevad Koidulal selgusetused ja keelevägistused ka sisulise tihenduse individuaalsest tarbest; viimane joon aga on igale luuletajale vooruseks.)

Selle liigiga võrreldes tunduvad Koidula manitsevamad ja üleskutselisemad isamaaluuletised — nagu „Üksmeel“, „Teretus“, „Tulge“ — vähem homogeensetena oma koes ja vähem ainulaadsetena, isikupärastena. Aga mõned vormi- ja riimikindlamad palad luuletaja hilisemast loomisajajärgust köidavad siin eriliselt tähelepanu. Neis tihendatud, metallistatud ning hoogsais stroofides on Koidula otsekui lendu pääsemas — juba lendu tõusnudki — kõrgele üle oma aja stiilikehvuse madaliku. Sonett „Laulu kohus“ pole tänasegi lugeja ees kaotanud oma mõtte-energiat ega sõjakat tõsidust: „Mu nõder luule, helise ja salva!“ Sellele lähedal seisab „Ülesse unest!“

Üldiselt võib manitsustes kohata enam mõistuslikult arvestatud elementi kui isamaa-ditürambides. Siiski „Eestimaa, su hiilgav rada“ on teatava didaktilise gradatsiooni läbi kuumutanud ehtsa lürismiga, on enam üleskutse kui manitsus. „Üksmeel“ paljastab õpetava luule nõrkusi enam: ei pääse kohati sest kuivusest. Samas saavutab „Miks kaebad sa“ vaatamata oma programmisusele iganematu mõju, rõhutades tarvet tegude ja kindluse järele raskel ajal. Kindlariimiline ja energiline „Teretus“ on õnnelikult valitud raamatut sisse juhatama: tõeliselt suured sõnad on siin ellu manamas eestlust. Silma paistab veel palveline „Halasta“.

Koidula isamaaluule üldine esindus uues valimikus vaevalt jätab soovida olulisemat. Mõned märkused siiski olgu lubatud. Nimelt „Kogutud luuletuste“ tsüklist „Soome sild“ on uude kogusse valitud „Unenägu“ ja

„Soome sild“. Oleks tahtnud siin näha ka graatsilist ja loomulikku luuletist „Mälestused“, kas eelmiste kõrval või „Unenäo“ asemel, mis sisaldab muide suuri keelevägistusi. Muuga asendada oleks võidud ka lõpetav hõimu-isamaaline „Sõnum“ ja liiga mõistuslik „Eesti naine“; viimane on valikusse võetud nähtavasti ainult programmilis-sisulistel põhjustel. Välja jäetud isamaalulest oleks võinud arvesse tulla näiteks „Ma kannan leina“, „Õigel“, „Ei jäänud“.

Kogu käsitletud osas on üks hoogsamaid ja vananematumaid luuletisi „Jutt“ — „Mis mulle jutustad, koidiku tuul?“ — oma suure ja leebe voogavusega (mis siiski on suletud kindlasse ja kõlavasse, kuigi keerukasse stroofi). Selletaolised värsistused annavad valimiku teises osas („Kogutud luuletustes“ on see pealkirjastatud „Looduselevused“) väikesearvulise, kuid tundejõult vist küll olulisima sarja Koidula kogu lyüürlisest toodangust. Siin tundub, et metafoor „Emajõe ööbik“ tabab Lydia Jannseni luuletajaannet vahest lähemalt tsentrumisse kui isamaalik-programmiline „Koidula“. Luuletised, nagu „Ööpik“, „Üürike“, vabavärsiline „Vesi“, ei anna lugejale mahti ega põhjust püsivalt peatuda mõningail ridadel, kaheldes nende inspiratsiooniläheduses (millisel kohati võivad härida isegi mõned kuumimad Koidula armuavaldused Eestile). Siin sulab rütmahoogsus ja kujutelmade progressioon üheks ehedaks muusikaks, loomulikuks ja ühtlasi ekstaatiliselt haaravaks; on ju nende luuletiste põhimiseks teemaks noor ja kirelaineline elu ise oma igatsustes. Ei tule siin kuigivõrt arvesse keelelis-mõistuslikud konstruktsioonid — sõna tabavas mõttes kuuleme „emajõe ööbiku“ laulu. Inspiratsiooni kannavad siin peamiselt värsi meloodia ja rütm (muide imeteldagu rütmivaheldusi luuletises „Vesi“) — aga see pole luuletajat takistanud riimimast neid sümfooniaid läbistikku paremini kui oma jähedamaid asju.

Kui see ekstaatiline Lydia Jannsen võõrsilt igatseb „õitsevale“ kodumaale, siis sünnivad tema parimad patriootilise siht-tähega luuletised — aina ehtsa mina-elamuse sfääris. Näited on eespoolnimetatud „Jutt“ ja „Igatsus“ — „Tule, oh kevade, tule ja too mind!“.

II osa koostuse kohta võiks öelda, et mitme kevadelaulu hulgast väheütleavam „Tulnud“ oleks võinud vahest ka puududa ja selle asemel seista näiteks peaaegu niisama lühike, aga tugevam „Õunapu“.

Valimiku III osas on seleksioon kõige valjumalt läbi viidud. „Kogutud luuletuste“ ligi 60 armastuselaulust on siia pääsenud ainult 3 — sest teatavasti tootis Koidula armastuseluulet peamiselt oma kirjanodusliku tegevuse alul ja enamasti väheisikupärases ning vähehuvitavas laadis. Siiski oleks sellelt alalt vahest võidud esitada näit. veidi Heinet meenutav „Neiu kanga juures“ — „Kogutud luuletuste“ III osast, mille pealkirjaks on „Heitlused ja vaigistused“. Viimasest on uude valimikku võetud 7 pala — nende seas üldtuntud „Ema süda“ (jäljendis saksa keelest) ja „Kui päeva kära aega“. „Valitud laulude“ IV osa koosneb eelmise väljaande „Mitmesuguste värsside“ paremaid luuletisist. Siin küünib „Tasa, tasa!“ lähedale „Üürikese“ taolistele esmajärgulistele lauludele. Koidula luuletajasaatust ja -suurust valgustavad „Koidula õnn“ ja „Enne surma Eestimaale“.

Nagu valimiku koostaja eessõnas märgib, pole „Kogutud luuletuste“ ilmumisest saadik kuigivõrt täienenud Koidula toodangu redigeerimiseks tarvilikud tekstikriitilised andmed. Praeguseks on saadud teha ainult üks olulisem parandus: luuletises „Üksi soendab“ seisab 3. stroofi lõpus neile pro endine „minule“.

Vijbivamat käsitletust väärivad „Valitud laulude“ kaunistised Jaan Vahtra'lt. Siin saab vaid mahti märkida, et kaas kui ka visandilised piltvinjetid lehekülgede allpool üldiselt mõjuvad kultuursetena ja elavatena kõiges oma näilises vähenõudlikkuses. Ainult esimest osa sisse-

juhatav illustratsioon on raamatu meeleolust liiga kõrvale viidud: see musta- ja valgepeade jõuk Eesti trikolooriga annab luuletistekogu algusse mingi miitingulisuse maiku, mis vaevalt omane Koidula isamaa-armastusele ja patriootilisele elamusele. Ka mõnel muul juhul oleks tahtnud näha, et ilustis oleks enam kooskõlastatud luuletisega, millele ta järgneb. Igatahes võib põnevusega oodata neid eksemplare, mis välja antakse kunstniku koloreeritud joonistega — osa isegi originaal-miniatuuridega.

Üldiselt on raamatu illustreerija kui ka koostaja kahtlemata õnnelikult lahendanud Koidula luule uuestielustamise küsimuse.

H. Paukson.

Oskar Luts: **Ladina köök**. Mälestused VI. Noor-Eesti kirjastus Tartus 1934. 184 lk. Hind 3 kr.

Palju headki ei mõju enam hästi. Ehk olgu see hea siis juba erandlikult üllatava ulatusega, nagu Tammsaare suurromaan. Igatahes on mu vahekord Lutsu mälestiste lugemisega sassi läinud, tänu nende kauasele jätkumisele. Jälle uus köide — juba kuues! Ja mul tekib kuidagi tundmus, nagu poleks ma — hoolimata mu raamatunarri kalduvusist — kõiki vahepealseid andeid enam korralikult lugenud, vähemalt mitte õiges järjekorras. Üldse, nagu poleks mul enam täielikku käsitust Lutsu viimase aja toodangust. Ja see tundmus segab ning vaevab.

Kuid mis ripakile jäänud, seda võib jälle heaks teha. Liiatigi et Luts selle arveteõendamise ise mõnusaks ja meeldivaks teeb. Ei märkagi, kuidas õõ kulunud ja „Ladina köök“ algusest lõpuni loetud. Hommik koidab, ja mööda Tartu munakivilisi tänavaid põrisevad suvistepüha kasekoorad kesklinna poole. Raamat langeb käest. On nii palju ühist sel teosel nende tänavate, vankripõrina ja noorte kaskedega. Aga veel ka su endaga, kelle noorus niisama on seotud nende tänavate põrinaga.

Sajandi algus. Alamuse Andres — alias Oskar Luts Palamuselt — liigub esialgu veel „kuldsete lehtede all“ — käib Riia mäe jalal asuvas Tartu reaalkoolis. Aga siis jääb ta matemaatikaga ikka rohkem ja rohkem jänni. Pole midagi parata, see mehealgus pole määratud reaalsete teadmiste ja praktilise elukutse jaoks, millesse juhatab ju reaalkool. Ta lahku — ja satub veelgi reaalsemate elementide valdkonda — apteekri õpilaseks. Kõigile tuntud Hirschfeldti apteek Kivisilla otsa juures. Ja sealselt „ladina köögi“ kogemusest vestabki siis Alamuse Andres ses mälestiste kogus. Õpipoisi mured ja rõõmud: lakkamatult jalul veedetud väsitav tööpäev, vähetoitlus, kehv korter, vaba aja puudumine, aga sealsamas väikesed rõõmunired mõnest heast inimesest, lõbusast mälestuskatkest ja unistusist suurte meeste suurte teoste kallal. Per aspera ad astra!

Kõigest sellest kõneleb Alamuse Andres lutsuliku südamlikkuse, lihtsuse ja huumoriga. Tunned, tahab kirjutada raamatut, teha kirjandust, kuid tõeliselt polegi see kirjandus. See on jutupajatus, vestlus — igaveste kõrvalepõigetega, haaretega taha minevikku ja ette olevikku. Ei näe sirgemat jutujoont ega kindlat kompositsiooni. Kuid mis sellest, kui see niigi huvitab. Pedantsus oleks suurim pahe säärase teose arvustamisel. Tähtis on inimese enese, lähedale toodud elu tunne. Ja seda siin on. Luts istub su kõrval ja kõneleb. Kõneleb laisavõitu, pausidega, mõistaandmisi, aga kõneleb oma häälega. Ning see on suur voores kirjanduse produtseerijate sumpitis.

Juba „Andrese elukäigus“ oli Luts liikunud sortsiköögis, kus tehakse toitusid ladinakeelse menüü järgi. Too Andres polnud pärit küll Alamuselt, kuid sealt ka mitte väga kaugelt. Nüüd esitab autor uuesti seda kokapoissi ta toiminguis. Ta teeb seda seekord pisut elurõõmsamalt ja realistlikumalt, olgugi et ka nüüd hõre unistusvina õhus ei puudu. Apteegilet, riulid, kaubalaod, purgid, pudelid, müüsid, pillid ja oblaadid kõne-

levad asjalikku keelt. See loob reaalsuse mulje maailmast, mida autor tunneb. Üks elusahtel on jälle lahti tõmmatud, ühe kutseala miljõesse lastud pilku heita. Ja sedagi teenet ei tule tühipaljaks pidada. Sest mis teame õieti kirjanduslikult meid ümbritsevast elust? Isegi põllumeest pole me palju näinud ta tõelises töös, kõigest muust juba kõnelemata. Aina sõnad, stilisatsioon, literatuur.

Agaga ühes ülevaatega sest kutsealast annab Luts pildi ka ajast ja ümbrusest pisut laiemas mõttes. See on tükike sajandi alguse Tartut, nähtud küll „ladina köögi“ kokapõisi vähenõudlikust vinklist. Apteek Suurturul, Kivisild, Toomemägi, munakiviste tänavate katkeid, — üksikuid tuntud tegelasi, korporante, koolipoisse, öövahte, vanu tädisid, — lõhnu, kivitolmu, pastellvärvilist ahksust. See kõik on nii tuttav sellele, kes sama linna natüürmorte samasuguses arenemiseas kaasa elanud.

Olen Lutsuga sama aasta mehi — ainult uut kalendrit kasustades on ta enese aasta võrra nooremaks teinud. Ja ma imestlen, et me, üht ja sama vaadeldes, ometi teineteist ei tundnud. Tartust lõikab läbi peasoon: Riia, Promenaadi, Rüütli, Lai ja Narva — tolleaegne Peterburi tänav. Suur osa Tartu elust voolas ja voolab seda mööda. Kui Luts raudtee silla juurest reaalkooli ja mina Tallinna tänavalt linnakooli läksin, siis pidime Riia tänavalt iga päev teineteist kohtama. Aga me ei mäleta seda. Luts jutustab, et realistid ja linnakooli õpilased Kassitoomel käisid lahinguid löömas, kuid tema polli osa võtnud. Minagi tean neist kangeist lahinguist, kuid ei võtnud samuti osa, nii et me sealgi ei võinud tuttavaks saada. Aga me käisime jälle üheskoos vanas „Vanemuises“, karskusekuratoriumi teemajas ja vahest mujalgi, kus tollealine poiss käis — ning ei tundnud ikkagi teineteist. Ta loendab terve rea oma tuttavaid — seekord enamasti õigete nimedega —, kellega minagi tollal niisama kokku puutusin. Ja ise tutvusime ikkagi alles parkümmend aastat hiljemini.

Ainult vaevu linnastunud maapoiste kogemusi kiviseinte vahelt, kohmakaid katsesarvede väljasirutusi enese ümber ja ainult aimlusi millestki palju vägevamast kui need madalavõitu seinad. Kui aga Luts tolleaegseid Tartu suuri tulikahjusid vaatles Kivisillalt, siis mina Tallinna ja Lubja tänava nurgalt või Toomemäelt. Nii ei näinud me teineteist, aga tuli oli ikkagi ühine. Ja sellepärast ütleb ka Lutsu uus raamat mulle vahest rohkem kui mõnele teisele.

Meie aga näeme ometi kõike oma temperamendi ja kalduvuste kohaselt. Nõude aastate suurim tulikahi pole Lutsu siiski palju huvitanud. Vestnud igasuguseist pisiasjust lõbusnukraid lugusid, jõuab ta oma memuaaride seekordses lõpus nimelt 1905. aastasse. Farmatsöidid algavad streigi, nõudes lühemat tööpäeva, ja Alamuse Andres kaotab ühes teistega koha. Kuid kõigest sellest jutustab ta ainult paari reaga. Mitte, et nõuaksime mingeid suupoliitilisi perspektiive ja olude üldist kirjeldust, kuid ometi pidid need sündmused „ladina köögis“ suuremaid laineid sünnitama kui ükski eelmine, ja oleks neid huvitav kokapõisigi silmil näha. Kuid Lutsu ei huvita see, nagu ei huvita üldse selle maailma kõmarikkamad asjad. Ta ei taha oma teost vähegi tüsedama kompositsioonilise võttega lõpetada. Nagu enamasti ikka, nii väsis ta siingi viimaks ja surub teose lõpu kägarasse kokku. Otsekuu kihutaksid teda kirjastus ja trükikoda kurja kupjana taga.

Seda intiimsemana hoovab aga tema raamatust väikeste asjade ja olukordade mälestus. Elavad vaiksed majad, tänavad ja inimesed nendel. Ainult mõnikümmend aastat tagasi — ja kõik juba kauge minevik. Nukker-roheline, surmale määratud, nagu nelipühi kask, mille all olen kirjutanud selle arvustusegi.

Fr. Tuglas.

Kaks uut lasteraamatut.

Johanna Spyri: **Väike Heidi**. I ja II. Saksa keelest tõlkinud Jaan Kärner. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1932 ja 1934. 231+168 lk. Hind 2 kr. 60 s. ja 2 kr.

C. Collodi: **Pinokkio**. Puunuku seiklusi. Itaalia keelest tõlkinud B. Lauristin. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1933. 169 lk. Hind 2 kr. 50 s.

Hea lasteraamat peab eeskätt rahuldama kolme nõuet: 1) ta peab olema eetilisel kasvatajaks, 2) ta peab arendama lapse esteetilist nõuet ja 3) last *not least* peab ta olema küllalt põnev, et paeluda väikese lugeja huvi, mis tavaliselt on liiga hüplev ning kärsik, et püsida kaua igava lektüüri juures, kui täis moraalseid tõdesid ning õilsaid tundeid see ka ei oleks. Viimastest võrsub ka nõue, et lastejutt ei tohiks olla liiga pikk.

Johanna Spyri „Väike Heidi“ sunnib kahtlema oma otstarbekohasuses juba sellepärast, et ta on ilmunud kahes umbes kaheajaleheküljelises andes, liiatigi on esimese ja teise jao tõlke ilmumise vahet paar aastat. Et ta oma sisult ja käsitluslaadilt ei ole noorsoojutt, vaid lasteraamat, mis sobiv lugeda kaunis väikestele, minu arvates kuni kümneaastastele, siis oleks ta tubli koondamisega ainult võitnud; liiatigi et temas tegevustikku on võrdlemisi vähe. Väike Heidi kasvab üleval Almil oma inimestest võõrdunud vanaisa juures, mängib ning hüpleb karjamaal kitskestega ning jutleb lillekestega, viiakse siis mõneks ajaks Frankfurti selt-siliseks rikkale haigele tütarlapsele Klaarale. Linna kivide vahel haigestub aga Heidi igatsusest oma Almi roheluse järele ning tuuakse pea koju tagasi. Almil külastab teda hiljemini ka tema haige sõbratar, kes mägede värskes õhus kosub ning paraneb. See ongi üldjoontes kogu kaheandelise raamatu tegevustik. Ka väikesi kõrvalseiku on vähe. Kogu raamatu täidab väike Heidi oma suure südamlikkusega ja armastusega kõigi ning kõige vastu, olgu need siis inimesed, kitsed, lilled või tuulekohin vanades mändides. Mis väikesi lugejaid kindlasti hämmastab, on asjaolu, et Heidi ei tee kunagi ainustki vallatust, ainustki pahandust, ei mõtle ainustki pahurat mõtet. Küllap meie mudilastel on nii palju kriitikameelt, et säherduse ülilapse olemasolus kahtlema lüüa. Kasvatamine liiga õilsate eeskujude järgi, nagu seda üldiselt taotlevad saksa lasteraamatud, eriti naisaautore omad, annab vististi väikesi tagajärgi, sest et need eeskujud on maisel lapsel lootusetus ja saavutamatus kauguses.

„Väike Heidi“ koondatuna kaheandelisest raamatust lühikeseks lastejutuks oleks andnud meeldiva lektüüri, mis kindlasti poleks teinud midagi halba vastuvõtlikule lapsemeelele, kuid nüüd need lehekülgedepikkused kirjeldised väikese tütarlapse hüplemisest ja kepslemisest lilled seas vaevalt suudavad kõita noore lugeja loomulikult elavat fantaasiat ning huvi.

Collodi „Pinokkio“, puunukk, kelle huvitavaist seiklusist autor kirjutab huumoriküllaselt ning paeluvalt, on enam liha-verelise lapse sarnane kui väike ingel Heidi. Collodi ei loobu küll ka rohkest manitsemisest ning õpetustest, kuid need on esitatud sellisel kujul, et nad ei mõju peale-tükkivaina. Pigemini pooldab ta Rousseau põhimõtet loomulikust karistusest. Nii kannab ka vaese Pinokkio iga üleastumine eneses karistuse selle eest. Ebameeldivad olukorrad, kuhu satub vallatu puunukk, on vaid tagajärgedeks tema lapselikkudele pahedele — sõnakuulmatusele, jonnakusele, õppimislaiskusele. Kuid väikese rääkiva kilgi ning hea haldja armastuse ja emaliku hoole kaudu vabaneb ta üha enam oma pahedest ning pälvib lõppeks suurima tasu, mis temataolisele puunukule mõeldav — ta vabaneb oma puisest marionetikehast ning muutub elusaks poisikeseks.

Jutustus on osavalt kootud fantastilistest seikadest ja vägagi reaalistest elunähtustest, õpetlikkudest manitsustest ja huumoriküllastest juhtumustest. Mida enam oskamegi ühelt lastejutut nõuda? Oma paeluva sisuga ning kasvatava mõjuga on Collodi „Pinokkio“ küll vist parimaid lasteraamatuid, mis meil viimaseil aastail on tõlgitud. **E. Bratka.**

Karl Leichter: **Richard Wagner.** Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1934. 151 lk. Hind 1 kr. 50 senti.

Vaevalt leidub muusikaajaloos mõnd teist suurmeest, kelle eikäik oleks möödunud nii huvitavalt, seiklusrikkalt ja tormiliselt kui Richard Wagneri oma. Näib, nagu oleks saatus kuidagi eriliselt hoolitsenud selle eest, et tolle geniaalse kunsti-suurmeistri elukäiku ja ta elutööd moodustavaist faktidest anda inimkonnale niivõrt rikkalik materjal, et seda jätkub läbitöötamiseks kõige laiemas ulatuses ning mitmekesiseil kunstialadel. Nii on Wagneri literatuur nüüd, kus ta surmast vast 50 a. möödunud, juba nii suureks paisunud, et seda katalogiseerides saaksime küll õige auväärse nimistu. See näitab, et R. Wagner on isik, kellest on rääkida; see tõendab, et ta elutöö on niivõrt grandioosne, niivõrt kaaluva tähendusega, et selle üle võib tekkida lakkamatult ikka jälle uusi mõtteid, seda enam, et R. Wagneri nimega on muusikadramaatilise kunsti ajaloos seotud ju terve epohh, mistõttu R. Wagner ja ta looming nii teadlasele kui ka kunstnikule, filosoofile, esteedile, dramaturgile ja isegi kirjanikule kõikjal läbitöötamiseks rikkalikku ning tänuväärset ainet on pakkunud, rääkimata neist suurist mõjustusist, mis need endast muusikasse on järele jätnud.

Meie algupärase kirjanduses on suurmeeste elulugudest vist küll kõige vähem käsitlust leidnud muusikute omad. Varemalt on EKS-i biograafilises seerias ilmunud vaid „L. v. Beethoven“ ja nüüd hüüjuti Karl Leichterilt „Richard Wagner“.

Väljudes neist populaarteaduslikest lähtekohtadest, mis on seadnud endale EKS-i biograafiline seeria „Suurmeeste elulood“, tuleb K. Leichterit teost täiesti õnnestunuks pidada. Autoril on korda läinud vägagi mõnuses, rahvalikult laduses sõnalises väljenduses edasi anda kõiki põhitähtsusega momente tolle suure revolutsioonääri ja geniaalse kunstihiiglaste võrratult kirjutatud eluloo ja tolleagestest miljööst, neid orgaaniliselt siduda ta kunsti-loomingu evolutsiooni peaaegu ainulaadselt huvitava arenemisastmikuga, sinna vahele poetada kokkuvõtlikke sisuseletusi kõigist R. Wagneri mängitavaist muusikadraamadest ja kõige selle juurde osavalt põimida huvitavaid ja intiimelusse puutuvaid seiklusi, jutustades neid elavusega ning ühtlasi asjalikkusega, ja see teeb K. Leichterit raamatu huvitavaks, isegi põnevaks. Kui veel mainida, et autor on oma raamatu lõppu lisanud konspektiivse ülevaate ooperi arengust, R. Wagneri eelkäijast ja kaasageist, mis lugejat aitab teatud määral kontakti viia ka eelwagneriaegsete saavustega muusikadraama alal, mis pakutavat pilti mitmetigi täiendavad, ja lõppeks täielikkuse mõttes andnud lühikese loendi mõningast kirjandusest R. Wagneri üle, siis ei saa konstateerimata jätta, et K. Leichter on kõnesoleva teosega enda peale võetud ülesande kõigiti kiiduväärselt lahendanud. Jääb vaid oodata järgnevat muusikasisulist väljaannet. Säärasel kujul aitavad need kahtlemata suuresti populariseerida neis valgustatud põhjapaneva tähtsusega ideid, milles inimene, kes tahab sammu pidada kiirelt areneva kultuuriga, ei tohiks teadmatusse jääda.

Riho Päts.

Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum. Toimetus: Kaarel Michelson, Ferd. Karlson, A. Raag, Edg. Saks, J. V. Veski. Hugo Treffneri gümnaasiumi vilistlaskogu kirjastus Tartus 1933. 432 lk. Hind 4 kr. 75 s.

Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubeli puhul ilmunud koguteos, mis sisaldab kirjutisi, peamiselt memuaare, umbes viiekümnel autorilt, on igal tingimusel tähelepanu vääri raamat. On ju Treffneri gümnaasiumil keskne tähendus eesti vanema ja keskmise põlve haritlaskonna kasvatajana, õieti eesti haritlaskonna loojana, vaieldamatu. Kõnesolevale raamatule tuleb siis läheneda mitte kui ainult tavalisele juubelikirjutiste kogule, vaid kui kultuurilooliste materjalide kõitele. Mõned märkused raamatu sisu ja laadi kohta pole seepärast ülearused.

Mis puutub esimesse, siis täidavad umbes kaks kolmandikku raama-

tust katkendlikud, kuid huvitavad (sest et nad on algupäraseid) mälestised realt meie tuntud vanematelt tegelastelt kooli esimestelt aegadelt, mil kooli juhatajaks oli tema asutaja Hugo Treffner. Ilma et siinkohal jõuaks mainida kõiki autoreid, olgu tähendatud, et pikemate ja värvikamatenais-tavad teiste seas silma prof. F. Laja, Eesti Panga presidendi J. Jaakson'i, ülikooli rektori J. Kõpu, prof. D. Rootsman'i, advokaatide O. Rütli, F. Karlsoni ja K. Grau memuaarid. Järgnev aeg, 1913. aastast kuni juubelinini, on käsitletud lühemalt. Mitmekesine ja sündmusterohke on ju seegi aeg, aga rida mälestisi, mis puutuvad näit. Vene revolutsiooni ja meie Vabadussõda, on leida mujalgi. Nõnda ei tundu selles osas lühendus puudusena, küll aga jääb soovida ülevaatlikkust ja kokkuvõtlikkust, eriti kõige viimast, iseseisvusaega käsitlevail lehekülgedel.

Objektiivse kokkuvõtte Hugo Treffneri eluloost ja kooli ajaloost, mil-lest ei saa ülevaatlikku pilti rohkete autorite fragmentaarsetest mälestis-test, annab kooli praeguse direktori K. Treffner'i pikem sissejuhatav ar-tikkel. See artikkel sisaldab ka mitmesugust statistilist materjali kooli mine-vikust. On andmeid kooli väliste elutingimuste, majandusliku seisu, õpi-laste arvu, aga ka vaimse ilme — tunnikavade, õpilaste isetegevuse jms. kohta.

Teose lõpul on rida lühemaid artikleid kooli tänapäeva seisukorrast ja andmeid kooli juures teotsevate abistamisorganisatsioonide kohta (H. Treffneri gümnaasiumi selts, Vanematekogu, Vilistlaskogu). Viimasena trükitud kooliõpetajate ja iga-aastaste abiturientide (alates 1. lennuga 1891) nimekirjad moodustavad omaette väikse leksikoni oma üle 25 tiheda kaheveerulise leheküljega, kuigi andmeid iga nime kohta pole palju: sünni-aeg, koolisviibimis-aeg, praegune elukutse, niipalju kui teada.

Kokkuvõetult — mis puutub sisse — on raamat rohke huvitava materjaliga.

Ent kui asuda küsimuse juurde, k u i d a s s i s u esitus ja teose toime-tamine on õnnestunud, siis peab ütleva, et pole meil selle raamatu näol küll tegu hästikorraldatud koguteosega, vaid ainult originaalmaterjalide kogumikuga. Tahaks muidugi hea meelega leida toimetuse ja väljaande ebaõnnestumises vabandavaid põhjusi. Võib-olla tohiks ühe niisugusena kõne alla tuua töö tähtajaline iseloom. On ju teada, kui raske on toime-tada teoseid, mille kirjutamisest võtab osa hulka autoreid, kes oma kaas-tööga venitavad ja selle alles viimaseks minutiks kätte saadavad. Kuid vaatamata kõigele heatahtlikkusele ei saa jätta osutamata reale pahanda-vatele asjaoludele. Juba trükitehnoloogilist on raamat, mis peaks pretendeer-ima teatavale esinduslikkusele, väga keskpärase väljumusega. Kaas on ebaõnnestunud, pildid segased, vaatamata päris ilusale paberile, mis kaht-lemata oleks võimaldanud enamal hoolitsemisel piltide paremat väljatulekut. Raamatu juures, mis täis rohket h u v i t a v a t piltmaterjali, on sellest tõesti kahju. Sisukorda ei ole. Sellises raamatus tahaks aga näha mitte üksi artiklite, vaid ka piltide loendit. Ei oleks vist väga suur nõudlikkus tahta näha isegi nimede ja tähtsamate märksõnade registrit, kui juba kord esi-tatud materjalid annavad kirju ja mitmekülgse revüü peaaegu kõigist eesti lähema mineviku ja oleviku tuntud tegelastest. Ka raamatu peatükkidesse (resp. osadesse) jaotamisel, näib, pole toimetuse poolt palju tehtud. On lihtsalt sissetulnud materjalid laotud ritta — ja see on kõik. Puudame väga jaotust vanema ja uuema materjali, ajaloolisi seiku ja tänapäeva kä-sitlevate kirjutiste vahel.

Nii siis: mis puutub sisse — huvitavat materjali pildis ja kirjas on, mälestisi on põlistatud, neid sorida on mõnus, aga tehniliselt on ebaõnnestumisi, toimetatud on mittehästi. Et tehtud etteheited ei näiks ülekohtus-tena, olgu siinkohal meelde tuletatud hiljuti ilmunud umbes analoogilise kavaga kindral J. Laidoner'i ja Konst. Päts'i juubelialbumeid, mis näitavad, et mainitud elementaarsete nõuete miinimumi täitmine meie trükiolude ja muu juures on nähtavasti siiski võimalik.

Paul Viiding.

Vastutav toimetaja : J. V. Veski, abitoimetaja D. Palgi. Väljaandja : Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus 1934.

SOOME-EESTI SÕNARAAMAT

Toimetanud: JULIUS MÄGISTE

Nimetatud sõnaraamat ei ole üksnes kuiv sõnadekogu, vaid selles leidub rohkesti kõnekäände, lausenaiteid, käändetarvitamise näiteid verbide juures, idiomaatilisi väljendusviise ja muud mitmekülgset ainekku, mis on tähtis õppijale, tõlkijale ja kõigile keeletarvitajale. Silmas on peetud ka igakülgset teaduslikku terminoloogiat. Peale muu sõnavara sisaldab sõnastik ka valiku kohanimedid ja kõige tarvitavamaid soome sõnalühendeid. Autor on tuntud kui hea soome keele ja soome murrete tundja. Teos on ainulaadne ulatuselt, ajakohasuselt ja kompetentsuselt.

„Mägiste sõnaraamat on seniseist soome ja eesti keelt ühendavaist sõnaraamatuid kõige parem ja suurem ning täidab kahtlemata suurepäraselt oma ülesande. Meie vennasrahvaste kultuurisuhete seisukohalt võib selle ilmumist pidada suursündmuseks.“

Mag. Martti Niinivaara, „Virittäjä“ 1932, lk. 167—168.

AKAD. EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS, TARTUS 1931.
VIII+688 lk., hind 9 kr. 75 s.

Ladu: Akad. Kooperat. raamatukauplus, Ülikooli 15, Tartu.

Muid Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetisi:

Eestlasele eesti nimi. Hind 50 s. 15.000 uut sugunime. Hind 50 s.
Liivi lugemik I—V, à 25—40 s. Setu lugemik I, II. Hind 50 ja 75 s.
Soome kirjastik. Nr. 2, 3, 4 à 25—30 s.

Valik grammatilisi oskussõnu. Hind 25 s.

Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. A. Saareste ja A. R. Cederberg. Vihk I. Hind 2 kr. — Vihk II. Hind 2 kr. 50 s.

Tundmused tegurina keelearengus. A. Saareste. Hind 50 s.

Esimene katse eesti keele kõnemeloodia võrdlevas uurimises.

W. E. Peters. Hind 1 kr.

Eksperimentaalfoneetika alged. W. E. Peters. Hind 40 s.

Eestipäraseid isikunimesid. J. Mägiste. Hind 1 kr.

Wanradt-Kõlli katekismuse katkendid. V. a. A. Saareste. Hind 40 s.

Esimese eestikeelse raamatu, Wanradt-Kõlli katekismuse keelest.

A. Saareste. Hind 40 s.

Verbi paigutus Fählmann'il ja nüüdseid sõnajärje-küsimusi. Harald Paukson. Hind 40 s.

Keel ja loogika. A. Koort. Avec un résumé. Hind 50 s.

Murdetekstid (eri lehtedel) à 5 s.

Ladu: O/Ü. Noor-Eesti, Rütli tän. 4, Tartu.

Algsm. 1. silbi *eü* eesti keeles. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 30 s.
Eesti keeleala murdelisest liigendusest. (Kolme kaardiga.) Albert Saareste. Avec un résumé. Hind 60 s.

Kümme aastat eesti murrete süstemaatset kogumist. A. Saareste. Avec un résumé. Hind 50 s.

Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade-uurimise puhul. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 40 s.

Produktiivne saksa laensõna eesti keeles: Eesti *roov*'i ja selle tuleliste etümoloogia ja semasioloogia. E. Kobolt. Mit e. Referat. Hind 50 s.

Eesti sulghäälikud *k, p, t* ja *b, d, g*. Paul Ariste. With an English Summary. Tabelitega. Hind 50 s.

Ladu: Akad. Kooperat. raamatukauplus, Ülikooli 15, Tartu.

Kõigilt väljaandelt ms. A. E. Seltsi liikmeile 20% hinnaalandust.